

Bu program Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilmektedir

Türkiye’de Tarım ve Gıda Etiğinin Geliştirilmesi ve Tarım Alanındaki Paydaşların Etik Karar Verme Kapasitelerinin Arttırılması Projesi (TARGET)

Eğitim Programı-1

TARIM ve GIDA ETİĞİ

EĞİTİMİ DİNLEYİCİ NOTLARI

Hazırlayanlar: Prof. Dr. Cemal TALUĞ
Prof. Dr. Neyyire Yasemin YALIM

Bu eğitim materyali Avrupa Birliği'nin yardımıyla hazırlanmıştır. Bu materyalin içeriğinden yalnızca Türkiye Biyoetik Derneği ve TARGET Proje Grubu sorumlu olup, herhangi bir şekilde AB'nin görüşlerini yansıttığı şeklinde yorumlanamaz.

Türkiye’de Tarım ve Gıda Etiğinin Geliştirilmesi ve Tarım Alanındaki Paydaşların Etik Karar Verme Kapasitelerinin Arttırılması Projesi (TARGET) Eğitim Çalışması (1. Oturum)

Etik Nedir?

Felsefe, insanın bilme arzusunun bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır; onun evrene, varoluşa, bilgiye ve değerlere ilişkin sorulara yanıt arama çabasıdır Etik felsefenin alt dallarından biridir ve ahlaki değerlerin incelendiği bir alandır. Etik, ahlaki değerlerle ilgili sorulara yanıt arar. Bu sorular “iyi ve kötü nedir?”, “ahlaki anlamda doğru ve yanlış nedir?”, “evrensel ve mutlak bir iyiden ya da kötüden söz edilebilir mi?”, “neler yapmalıyız? nasıl yaşamalıyız?” ve “insan akli iyiyi ve kötüyü bilebilir mi? bilebilirse nasıl?” biçiminde özetlenebilir.

Tarih boyunca filozoflar bu sorulara yanıt vermeye çalışmışlardır. Bu yanıtlar temel olarak üç farklı kümede toplanmaktadır.

Öncülüğünü Aristoteles’in yaptığı Erdem Etiği, insanı toplum içindeki işlevi ile bir bütün olarak ele alır ve ondan bu bütünlük için uygun olan erdemleri bekler. Temel kural altın ortayı bulmaktır. Altın orta değere ilişkin iki uç arasındaki orta noktadır ve bu noktaya uygun davranmak ölçülülüktür. Örneğin kişi korkak ya da gözü kara olmamalı, her ikisinin ortasında yer alan cesarete sahip olmalıdır. Ancak bir askerin cesaretiyle bir hekimin cesareti de aynı eylemlerle dile gelmez. Benzer biçimde yalancılıkla patavatsızlık arasındaki altın orta doğru sözlülük, cimrilikle savurganlık arasındaki orta ise eli açıklıktır. Ancak bunlar da eylemde bulunanın kim olduğuna göre içerik değiştirirler.

Immanuel Kant’ın etik yaklaşımı olan Ödev Etiği’ne göre, kişinin toplum içindeki varlığından daha öncelikli olan, onun bir akıl varlığı oluşudur. İnsan akli ile kendisine yasa koyabilen tek varlıktır. İstemesine sınırlar çizebildiği ve seçim yapabildiği için değer yaratabilen, bu nedenle kendisi de bir değer olan varlıktır. Kant’a göre insan aklının dayandığı temel ahlak yasası “eylemin temel ilkesi bir yasa olsaydı, yine de onu isteyebilecek biçimde eylemektir. Örneğin, kişi neden verdiği sözde durmalıdır? Çünkü verilen sözü tutmamak bir doğa yasası olsaydı, söz vermek diye bir kavram olamazdı. O halde verilen sözü tutmamak yanlıştır. Bu yanlışlık, verdiğimiz sözü tutmadığımızda insanlar bize güvenmeyecekleri için değil; verdiğimiz sözü tutmamak söz verme kavramına zarar vereceği içindir. Benzer biçimde kırmızı ışıkta durmak, durmadığımız zaman ceza göreceğimiz ya da kaza olabileceği için değil; durmayı gerektiren kırmızı ışık varlığını sürdürürebilsin dıyedir. Kant bunu yasadan dolayı değil; yasa için ödevde uygun davranmak olarak tanımlar.

Yaşamın temel amacının en çok sayıda kişiye, en düşük bedelle, en büyük mutluluğu sağlamak olduğunu savunan Yararcı Etik, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından ortaya konulmuş bir etik yaklaşımdır. Sonuçsalıcı yaklaşımlar olarak bilinen ve değerler eylem sonucunda elde edilenler üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini savunan felsefi akımlardan biridir. Bu yaklaşıma göre kişi bir eylemi değerlendirirken, onun tüm tarafları için ne ölçüde yarar sağladığını dikkate

almalıdır; bu yarar ödenecek bedelle dengelenmelidir. Yararcı etikte kimsenin yararı bir diğerinden daha önemli görülmez. Bu bakımdan egoizm gibi öteki sonuçsalcı yaklaşımlardan farklıdır.

Değer Nedir?

Değer; istenilen ya da ödüllendirilen bir ölçüt ya da nitelik. Bir şeyin kendisiyle aynı cinsten olan öteki şeyler arasındaki özel yeridir (altın çok değerli bir madendir / sizin bu katkınız çok değerli). Değerler ya da daha açık bir söyleyişle insan değerleri ise, her ne kadar değer sözcüğünün çoğul eki almış hâli gibi görünse de tümüyle başka bir tanıma sahiptir. İnsan değerleri eserlerle veya kişilerin yaptıklarıyla, yaşamlarıyla gerçekleştirilen insan olgularıdır. İnsanın kişilerce gerçekleştirilen, ortaya konulan varlık yapısı olanaklarıdır. İnsanın cesur ya da korkak, eli açık ya da cimri, dürüst ya da yalancı olabildiğini, bu insan eylemlerini örnekleyen insanlar varolduğu için biliriz. İnsanların bu tür eylemlerinin temelinde yer alan cesaret, eli açıklık, dürüstlük gibi ilkelere insanın ahlaki değerleri deriz. İnsan değerlerinin taşıyıcısı eylemlerdir. Değerleri eylemlere bakarak anlarız.

Etik-Ahlak Ayırımı

Etik ile ahlak arasında yakın bir ilişki vardır. Her ikisi de ahlaki değerlerle ilgilidir; ancak özdeş değildirler. Ahlak; bir kişinin belirli bir durumda dile getirmek istediği değerleri ortaya koyuş tarzıdır. İyi ve kötü insan davranışlarına ilişkin toplumsal uzlaşmalardır. Ahlaki değerler; belirli bir gereksinimi ya da pratik bir sonucu elde etmek ya da engellemek gibi somut bir etkisi olmayan; duygusal yatırımlar, inanç ve öncelikler gibi soyut unsurlar üzerinden etki gösteren değerlerdir. Ahlaki değerlerin dışında, estetik ve ekonomik değerlerden söz edilebilir.

Etik de ahlak da değerlere dayanır. Ancak ahlak açısından belirli bir yerde, belirli bir zamanda, belirli bir toplum için üzerinde uzlaşmış bir değerler hiyerarşisi söz konusu iken; etikte bir değer ötekine mutlak bir biçimde tercih edilmesi gerektiğini söylemek her zaman mümkün değildir. Dolayısıyla etik açısından bakıldığında değerler, her tek durumda çatışabilir. Ahlak açısından ise değerlerin içeriklerinden ziyade, onları dile getiren eylemler önemlidir. Bu bağlamda ahlak belirli bir durumda ne yapmamız gerektiğini, hemen hemen kesin bir biçimde bize söyler. Bu ahlaki talep her zaman doğru olmasa da, o zaman, o yer ve o toplum için çoğu zaman geçerlidir. Ahlak açısından öncelikli olan kurallar arasında hiyerarşiye dayalı bir tutarlılık olmasıdır. Böylece ahlak, genel kurallardan, olası her durumu öngörmeye çalışan ayrıntılı düzenlemeye kadar farklı düzeylerde yapılandırılabilir. Oysa etik bize ancak neyin ahlaki bir değer olduğunu ve bir eylemin temelinde hangi ahlaki değer yattığını söyleyebilir; yani genel çerçeveler çizer. Ray Billington'un " Etik doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün teorisi; ahlâk ise onun pratiğidir" cümlesi etikle ahlak arasındaki ilişkiyi oldukça açık biçimde tanımlar. Etik, ahlak üzerine bir düşünmedir.

“Değer Çatışması” ya da “Etik İkilem” Nedir?

Değerlerin mutlak bir öncelik sırasına dizilememesi, “değer çatışması” ya da “etik ikilem” adını verdiğimiz bir olguya neden olur. Bu durumda her ikisi de insan değerleri içinde sayılan iki veya daha çok ilkeyi aynı anda korumak mümkün olmaz; birinin ya da birilerinin, öteki ya da ötekiler için feda edilmesi gerekir. Değer çatışmaları genelde iki şekilde ortaya çıkar.

İlkinde bir değeri korumak ya da gerçekleştirmek için belirli bir eylemde bulunurken, aynı derecede önemli başka bir değeri korumak ya da gerçekleştirmek için o eylemde bulunmamak gerekir. Kişi eylemi yapıp yapmamak konusunda ikilemde kalır. Örneğin; her ikisi de hastamız olan bir çiftten birinin AIDS hastalığına yakalandığını anlarsak ve hastamız bunu eşinden gizlemek isterse, böyle bir ikilemde kalmış oluruz. Bir yandan hastalarımızdan birine karşı sır saklama ödevimiz vardır ve ona ilişkin bilgiyi, izni olmadan kimseyle paylaşamayız. Öte yandan öteki hastamızın yaşamı tehlikededir ve ona karşı da yarar sağlamak, zarardan korumakla yükümlüyüzdür. Bu durumda bilgiyi açıklayıp açıklamamak bir etik ikilem olarak ortaya çıkar.

İkinci durumda, bir değeri korumak ya da gerçekleştirmek için belirli bir eylemde bulunmak gerekirken, aynı derecede önemli başka bir değeri korumak ya da gerçekleştirmek için başka eylemde bulunmak gerekir. Her iki eylemin aynı anda gerçekleştirilmesi ve iki değer aynı anda korunması mümkün değildir. Bu durumda değerlerden biri kaçınılmaz olarak harcanacaktır. Örneğin şiddetli ağrısı olan ve bu nedenle artık yaşamak istemeyen bir hastanın ağrısını dindirmek için giderek artan dozda morfin verdiğimizde, hastanın solunumunun baskılanacağını ve yaşam süresinin kılacağını biliriz. Ancak dayanılmaz ağrıları olan bir hastanın yaşamını sürdürmesinin başka bir yolu da yoktur. Bu durumda bir yandan yaşamı uzatmaya çalışırken, öte yandan kalitesi kabul edilebilir bir yaşam sağlamak için yaşamı kısaltıcı eylemi yapıyor olmamız bu tür bir ikilemdir.

Etik İkilemler Üzerinde Düşünme Yöntemi

Etik ikilemler söz konusu olduğunda karar vermek bazı özel düşünme tekniklerini kullanmayı gerektirir. Bu teknikler, problem çözme becerisi ile büyük benzerlikler gösterir.

- Öncelikle etik sorunun farkına varıp, onu öteki insanlararası ilişki sorunlarından ayırmak gerekir. Buna Etik Bilinç denir. İletişim sorunları, gereksinim çatışmaları etik ikilemleri taklit edebilir.
- Gündelik yaşamımızda, sürekli olarak değerlere dayalı kararlar veririz. Bu kararlarda değer çatışmaları olmadığı sürece ikileme düşmeyiz ve ahlaki bir seçim yaptığımızın çoğu zaman farkına bile varmayız. Ancak bir değer çatışması söz konusu olduğunda, eğer bunu etik bilincimizle ayırt etmişsek, önümüzde iki seçenek vardır. Ya sıradan veya sağduyuya dayalı bir eylemde bulunmaya ya da etik düşünme aşamalarından geçerek ulaşılmış bir seçime dayanan bir eylemde bulunmaya karar verebiliriz. Sıradan ya da sağduyuya dayalı bir eylem yerine, etik düşünme aşamalarından geçilerek ulaşılmış bir seçime dayanan

eylemde bulunmayı seçmeye Etik Duyarlılık denir. Aşağıda göreceğimiz gibi etik duyarlılığın gelişmesi bireysel ahlaki gelişimin ve toplumsal ahlaki dönüşümün temel dinamiğidir.

- Bir kez etik düşünme aşamalarından geçerek seçim yapmaya karar verirsek soruna ilişkin ve karar için gerekli verileri toplamamız gerekir. Veri toplamak kritik bir aşamadır; çünkü bu aşamada kişi hem algısal yanıtlara düşebilir, hem de varolan değer yargıları bazı verilerin farklı değerlendirilmesine yol açabilir. Veriler ne kadar gerçeğe yakınsa sonuçta seçilecek eylem de o kadar eldeki duruma uygun olur.
- Verilerin gerçeğe en yakın biçimde toplandığını varsayarak, onlara, durumun ve kendimizin olanaklarına dayanarak eylem seçenekleri oluşturmak bir sonraki adımdır. Bu aşamada kişinin yaşam deneyimi önemli bir rol oynar. Kişi ne kadar geniş bir eylem repertuarına sahipse, “doğru” ve “iyi” eylemde bulunma şansı o kadar fazla olur. Aşağıda belirtildiği gibi, kişinin değersel açıdan yaratıcı eylemlerde bulunabilmesi, bu aşamadaki donanımına bağlıdır. Etikte temel hedef eylem seçeneklerini olabildiğince çeşitlendirmektir.
- Kişinin etik bir eylemde bulunmadan önce gerçekleştireceği son aşama, seçenekler arasında amacına ulaşması en olanaklı görünen, “*en az değer harcıyıp, en çok değer koruyan*” eyleme karar verip uygulamasıdır. Bu uygulama da her adımında yeni değerlendirmeleri gerektirir. Çünkü bir kez eylemde bulunmaya başladığımızda yeni etik ikilemler ortaya çıkabilir.
- Tüm bu sürecin sonunda sonuçları değerlendirmek şarttır. Bu değerlendirmenin iki önemli gerekçesi vardır. Birincisi, düşüncede kurgulanmış bir eylem, ki buna edim denilir, gerçek yaşamla, yani olgular dünyası ile karşılaştığında, farklı ve beklenmeyen sonuçlara ulaşabilir. Türkçede bu durumu veciz biçimde açıklayan, “evdeki hesabın çarşıya uymaması” diye bir söz vardır. Eylemimizi bu açıdan gözden geçirmemiz gerekir. İkincisi, eğer eylemimiz bu durum için “iyi” ve “doğru” ise, onu benzer durumlar için eylem repertuarımıza katarak kendimizi geliştirebiliriz.

Etik İkilemlerde Değer Harcamasının Haklı Çıkarılması

Bir etik ikilemi değer harcamaksızın çözmek mümkün değildir. O halde değerlerden birinin harcanmasını haklı çıkaracak bir temellendirme yapmak zorunludur. Bunun için;

- Öncelikle değer harcanması gerçekçi bir nedene dayanmalıdır. Kimi zaman etik ikilem içermeyen durumlar, yalnızca bir değer harcamayı haklı çıkarabilmek için, değer çatışmasıymış gibi ortaya konulabilir. Bu durumda daha baştan etikdışı, üstelik de kötü niyetle oluşturulmuş bir sorunun söz konusu olduğunu söylemek gerekir. Örneğin; çocuklarını aşılatmak istemeyen bir ailenin bu kararının ailenin özerkliği, yani çocuğu için karar verme hakkı ile çocuğun yararı arasında bir etik ikilem gibi gösterilmesi, aslında

ailenin karar verme hakkı yalnızca çocuğun yararı için söz konusu olduğundan yalancı bir değer çatışmasıdır.

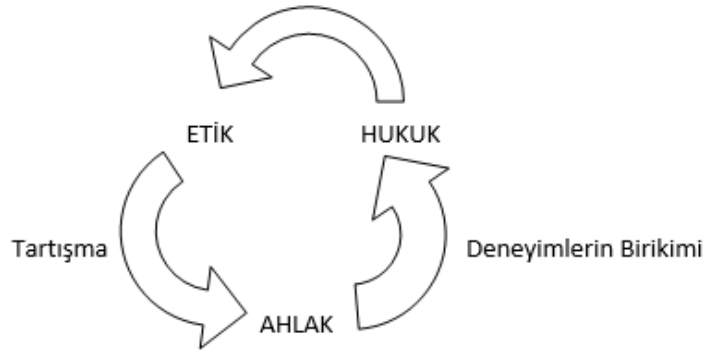
- Değer çatışmasının gerçekten var olmadığı durumlarda değer harcanmasının kaçınılmaz olduğu da iddia edilemez. Oysa bir etik ikilemede değer harcanması kaçınılmaz olmalıdır. Örneğin tüketicinin estetik kaygılarla dana etinin kırmızı yerine pembe olmasını yeğlemesi nedeniyle danaları demirden fakir besleyerek yaşam süreleri içinde demir eksikliğine bağlı kansızlığa mahkûm etmek, kaçınılmaz olmayan bir değer harcamasıdır ve temellendirilemez.
- Değerlerden birinin kaçınılmaz olarak harcanacağı açıkça ortaya konulduktan sonra da düşünce süreci sona ermez. Bu kez harcanan değer mümkün olan en alt düzeyde harcanması için nasıl bir yol izleneceğine karar vermek gerekir. Örneğin; gezici tarım işçiliğinin kabul edildiği bir toplumda, iş güvencesiz çalışmanın nasıl olsa kabul edildiği düşünülerek, çalışma sırasında kazalara karşı sigortalama yapılmaması etik açıdan haklı çıkarılamaz.
- Yukarıdaki maddenin zorunlu tamamlayıcısı olarak, değer harcanmasının etkilerini en alt düzeye indirecek ek koruyucu önlemler alınmalıdır.
- Bir değer harcanması, karar veren kişiyi, ki bu kişi ahlaki özne olarak adlandırılır, belirli bir etik sorumluluk altına sokar. Bu nedenle seçilen eylemin, korunması amaçlanan değeri en üst düzeyde koruması artık bu kişinin sorumluluğundadır. Eylemde bulunan kişi, yani fail, seçilen eylemin, korunması amaçlanan değeri en üst düzeyde koruması için her türlü çabayı harcamalıdır.
- Etik ikilem karşısında karar almak, yani bir değeri bilinçli olarak harcamayı seçmek, kişide kaygı yaratan bir durumdur. Özellikle eylem sırasında, harcamaya karar verdiğimiz değer zarar gördüğüne tanık olmak ve bu zararın sonuçlarını izlemek, baştan planlanmış olsa bile katlanılması zor bir süreçtir. Ancak eğer tüm etik karar verme süreci “doğru” biçimde gerçekleştirildiyse ve ahlaki öznenin bu bakımdan bir endişesi yoksa, bu direnci göstermek gerekir. Örneğin; pek çok ötanazi kararında, özellikle hastaya uygulanmakta olan tedavilerin sonlandırıldığı pasif ötanazide, hasta ölüm sürecine girdiğinde ortaya çıkan kaygı tedaviyi yeniden başlatmanın tartışılmasına neden olur. Oysa eğer verilen karar doğruysa seçilen eylem süreç boyunca yol göstericiliğini sürdürmelidir.

Etik ikilemlerde bir karar verilip eylemde bulunulduktan sonra dört durum söz konusu olabilir. Eğer değer harcanmasına ilişkin bir sorgulama söz konusu ise, haklı çıkarma, gerekçelendirme ve temellendirme çabalarından birisine başvurulur. Bu süreç kişinin karar alma yöntemini söze ya da yazıya dökmesi biçiminde olur. Örneğin; iki çalışanından birine aynı süre içinde izin veren, ötekinin izin talebini reddeden bir amir, bu kararının nasıl bir düşünme sonucunda ortaya çıktığını ve neden “adil” bir karar olduğunu açıklamak durumundadır.

Genel olarak etik açıdan “iyi” ve “doğru” yaşanmış bir hayat ya da belirli bir durumda “iyi” ve “doğru” olarak değerlendirilen bir eylem ise, etiğin modelleme adı verilen gerçekleştirilme haline karşılık gelir. Örneğin yetişkinlerden “iyi” ve “doğru” davranışları modelleyerek çocuklarının ahlaki gelişimine katkıda bulunmaları, ya da bir meslekte eğitici durumunda olanların aynı yöntemle eğittikleri kişilerde etik açıdan “iyi” ve “doğru” davranışların gelişmesini sağlamaları beklenir.

Etik-Hukuk Ayırımı

Etikte temel hedef eylem seçeneklerini olabildiğince çeşitlendirmekken, ahlak somut davranış kalıpları yerleştirme olanağı verir. Hukuk ise durumları ve davranışları ayrıntılarıyla tanımlayan, eylemlerin hukuka uygun olmaması durumunda yürürlüğe girecek yaptırımları kesinlikle belirleyen; değersel önceliklerin tartışmaya yer bırakmayan bir biçimde kabul edilmesi demek olan bir kurallar bütünüdür. Bu anlamda hukukla ahlak arasında doğrudan bir bağ vardır. Etik, ahlak üzerine düşündükçe, yeni eylem biçimleri ortaya çıktıkça ve ahlaki talepler tartışıldıkça ahlak dönüşür. Ahlakın değişmesi ve deneyimlerin birikmesi ise hukuku değiştirir. Böylece toplum değişmiş olur.

İnsanlık tarihi aynı zamanda bu değişimin tarihidir. Örneğin güçlü olanın hayatta kaldığı ve bunun ahlaken bir zorunluluk olarak tanımlandığı dönemden, mülkiyetin kabul edildiği döneme geçiş böyle bir gelişmenin sonucudur. Eğer ahlak bu şekilde değişmemiş olsaydı bugün hâlâ mağara dönemi insanının ahlaksal kodları ile yaşıyor olurduk. Kuşkusuz ahlakın değişmesinde bilimin ve teknolojinin gelişmesinin de önemli bir rolü vardır. İnsanlığın bilgi hazinesindeki genişleme, onun yeni değerler yaratmasına da neden olmaktadır.

Etik-Uygulamalı Etik ve Meslek Etikleri

İnsanın ahlaki değerleri de alt kümelere ayrılır. Öncelikle doğumumuzdan başlayarak aile ve toplum tarafından aktarılan kültürel değerler bütününden söz etmek gerekir. Bu değerler başlangıçta herhangi bir sorgulamaya tabi tutulmasalar bile, zamanla kişi bu değerler üzerinden yaşam deneyimleri geliştirir. Bireyin yaşayarak kendisine ait hale getirdiği bu değersel yapıya kişisel değerler denir. Kültürel ve kişisel değerler bir örgü gibi iç içe geçtiğinden hangisinin nerede başlayıp nerede bittiğini saptamak kolay değildir.

Kişinin yaşamı boyunca üstlendiği roller dolayısıyla benimsediği bazı değer kümeleri de vardır. Bunların en önemlilerinden birisi mesleki değerlerdir. Mesleki değerler bir yönüyle mesleğin toplum içinde, hatta genel olarak insanlık tarafından oluşturulma biçimiyle, öteki taraftan kişinin aldığı meslek eğitimi ve mesleği uygulama biçimiyle ilgilidir. Örneğin bir hekim bir yandan tıbbın tarihsel gelişimi boyunca oluşmuş meslek algısı ve bunun üzerine inşa edilmiş meslek ahlakı ile bağlıdır. Öte yandan mesleki uygulamaları sırasında kişisel meslek ahlakını da geliştirir ve ortaya koyar. Kişinin ahlaki gelişimi yaşam boyu sürer ve meslek ahlakını da kapsar.

Meslek etiklerinin iki boyutu vardır. Bunlardan birincisi, kişinin o mesleği uygularken belirli davranış ilkelerini benimsemesi ve belirli kurallara uyması ile ortaya çıkan, profesyonelliğe ilişkin boyuttur. Bu boyut o mesleğin ne olduğu, neyi amaçladığı ve hangi yöntemleri kullandığı ile doğrudan ilişkilidir. İkincisi ise, kişinin o mesleğin mensubu olması nedeniyle karşılaştığı etik ikilemlerdir. Bu boyutta meslek bilgisinin yanında, etik bilgisi ve etik karar verme becerisi de gereklidir. Bir hekimin hastaları arasında ayırım yapmaması meslek etiğinin birinci boyutuna ilişkin bir konuyken, elindeki son doz hayat kurtarıcı ilacı hangi hastaya uygulayacağı ikinci boyuta ait bir sorudur. Tarım ve gıda alanında çalışan profesyonellerin de meslek etiği açısından bu iki boyutta önemli ikilemlerle karşı karşıya oldukları kuşkusuzdur. Bu konu aşağıda ayrı bir başlık altında, kapsamlı biçimde tartışılacaktır.

İnsanın Ahlaki Gelişimi

Nasıl olup da değerlere sahip olduğumuz ve bir ahlak duygusu geliştirdiğimiz konusunda çok sayıda ve farklı açıklayıcı model bulunmaktadır. Bu modeller genellikle belirli felsefi yaklaşımlarla ve insan gelişimini açıklamayı amaçlayan teorilerle ilişkilidir. Bu modellerden en yaygın kullanılanlarından biri de Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Modelidir. Kohlberg'in modeli insanın ruhsal aygıtının gelişimini açıklayan Sigmund Freud'un kuramı üzerine Jean Piaget'in inşa ettiği öğrenme kuramına dayanmaktadır.

Kohlberg'e göre insanda ahlaki gelişim üç aşamada gerçekleşir. Her aşamanın iki evresi bulunur. Kohlberg'in kuramı iki boyutta gelişimsel bir kuramdır. Boyutlardan biri, zekâ ve algı sorunu olmayan, normal bir insanın büyümesi ile ilgilidir. İnsan büyüdükçe ahlaki evreleri geçer; yani gelişim bir ölçüde yaşa bağlıdır. Çocukluktan yetişkinliğe ilerledikçe insan ahlaki açıdan da gelişir. İkinci boyut ise her bir evrenin kendinden önceki evrenin üzerine inşa olmasıdır. Yani insan bu gelişim evrelerinden birini atlayarak bir sonrakine ulaşamaz. Ancak her bireyin tüm aşamaları geçmesi de beklenmez. İnsanların ancak %20 kadarı üçüncü aşamanın ilk evresine ulaşabilir. Genellikle ikinci aşamanın birinci ve ikinci evrelerinde bir kümelenme söz konusudur.

AŞAMALAR	EVRELER
<p>Pre-konvansiyonel Aşama (Gelenek öncesi düzey): Kişinin tüm ahlaki eylemleri haz ve ceza ile belirlenir. Eylemin temel motivasyonu kendi çıkarı, eylemden kaçınma davranışının nedeni ise ceza görme korkusudur. Otorite tamamen kişiye dışarıdan dayatılmaktadır.</p>	<p>1. evre: İtaat ve Ceza: Burada cezanın temel bir önemi vardır. Kişi kendini ancak ceza görme olasılığı nedeniyle sınırlar. Aksi halde sonsuz arzularını tatmin etmek adına her türlü eylemde bulunmayı “doğru” olarak kabul eder.</p> <p>2. evre: Çıkar: Bireyleşmenin başladığı dönemde kişi artık öteki insanların ve onların kendi üzerindeki etkisinin farkındadır. Dolayısıyla arzularını tatmin etmek için, onların bazı taleplerini yerine getirmesi gerektiğini bilir. Ahlaki eylemlerinin temelinde bu alışveriş vardır. Almak istediğine karşı ne vermesi gerektiğini hesaplar; davranışı bu hesaba dayanır. Ceza ise arzuların tatmin edilemeden kalmasıdır.</p>
<p>Konvansiyonel Aşama (Gelenek düzeyi): Kişinin ahlaki eylemleri toplumun kuralları tarafından belirlenir. Eylemin temel motivasyonu kurala uymak, eylemden kaçınma davranışının nedeni ise onaylanmama, beğenilmeme korkusudur. Otorite içselleştirilmiştir; ancak sorgulanmamaktadır.</p>	<p>3. evre: Kişilerarası Uyum: Kişi, davranışlarının temelinde kendisi için önemli gördüğü toplumun kurallarına uymak ve beklentilerine cevap vermek ilkesini koyar. Böylece toplum tarafından beğenilecek ve benimsenecektir.</p> <p>4. evre: Otorite ve Sosyal Düzene İtaat: Kişi, temel değer olarak içinde yaşadığı toplumun ve sosyal düzenin sürekliliğini benimser. Bu sürekliliğe zarar verecek davranışları ahlaken yanlış ve kaçınılması gereken davranışlar olarak tanımlar. Aksine sürekliliği sağlayacak davranışlar ise ahlaken doğru ve istenir olarak kodlanır. Bu aşamada toplum kuralları sorgulanmadan kabul edilir.</p>
<p>Post-konvansiyonel Aşama (Gelenek ötesi düzey): Kişinin ahlaki eylemleri, dışsal ya da içselleştirilmiş otoriteden bağımsız olarak, izlemeyi seçtiği ahlak ilkeleri ve kendi değer öncelikleri ile belirlenir. Eylemin temel motivasyonu “iyi bir yaşam nasıl olmalıdır?” sorusuna verilen kişisel yanıttır ve eylemlerin sınırları bu kişisel otorite tarafından çizilir.</p>	<p>5. evre: Sosyal Kontrat: Kişi, toplumun üstünde bir bakış açısına sahiptir. Kanunlara toplumsal anlaşmanın birer sonucu oldukları için, akılcı bir yaklaşımla saygı duyulur. Ancak bu yasaların temel insan haklarını zedelememesi, bireysel farklılıkları koruması beklenir. Bunu sağlayamayan yasalara uymamak erdemli bir davranış olarak kabul edilir ve bu nedenle ortaya çıkabilecek cezadan kaçınılmaz.</p> <p>6. evre: Evrensel İnsan Değerleri: Kişinin eylemleri yazılmış kural ve yasalardan bağımsızdır; bunlar üzerine temellendirilmez. Evrensel insan değerlerini davranışlarına yansıtıran rehberi akı ve vicdanıdır. Ahlaki eylem başka bir amaca yönelik bir araç olarak değil; değerleri yansıtacak kendinde amaç olarak görülür.</p>

Bu Proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından ortaklaşa finanse edilmektedir.

ETİK ve ETİK YÖNTEMBİLGİSİ

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

TARGET PROJESİ EĞİTİM ÇALIŞMALARI

FELSEFE

İnsanın bilme arzusunun bir yansıması olarak ortaya çıkan, onun evrene, varoluşa, bilgiye ve değerlere ilişkin sorulara yanıt arama çabasıdır.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

2

FELSEFENİN ALT DALLARI

- **ONTOLOJİ:** Evrene ve varoluşa ilişkin sorulara yanıt arar.
- **EPİSTEMOLOJİ:** Bilginin ne olduğuna ve olanaklılığına ilişkin sorulara yanıt arar.
- **DEĞERLER FELSEFESİ:** Değerlerin ne'liğine ve değer varsayımlarının geçerliliğine ilişkin sorulara yanıt arar.
  - Estetik
  - Etik

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

3

ETİK

Ahlaki değerlerle ilgili sorulara yanıt arar.

SORULARI;

- İyi ve kötü nedir? Nasıl olanaklıdır?
- Doğru ve yanlış nedir? Nasıl olanaklıdır?
- Evrensel ve mutlak bir iyiden ya da kötüden söz edilebilir mi?
- İnsan aklı iyiyi ve kötüyü bilebilir mi? Bilebilirse nasıl?

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

4

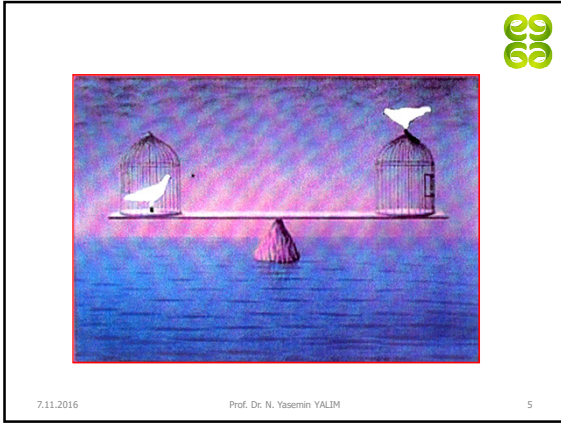

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

5

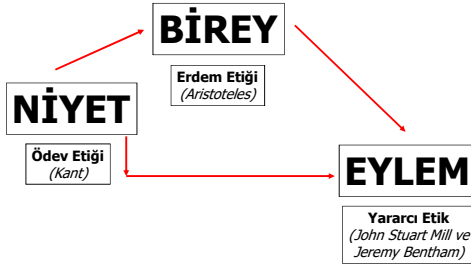

ETİK KURAMLARIN ODAKLANMALARI

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

6

DEĞER - DEĞERLER

- **DEĞER:** İstenilen ya da ödüllendirilen bir ölçüt ya da niteliklerdir.

Bir şeyin kendisiyle aynı cinsten olan öteki şeyler arasındaki özel yeridir.

- **DEĞERLER:** Eserlerle veya kişilerin yaptıklarıyla, yaşamlarıyla gerçekleştirilen insan olgularıdır.

İnsanın kişilerce gerçekleştirilen varlık yapısı olanaklarıdır.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

7

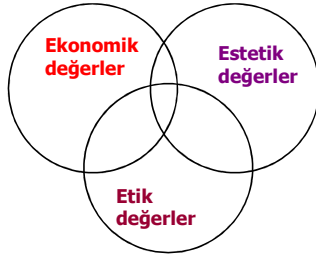

DEĞERLER

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

8

ETİK DEĞERLER

Belirli bir gereksinimi ya da pratik bir sonucu elde etmek ya da engellemek gibi somut bir etkisi olmayan; duygusal yatırımlar, inanç ve öncelikler gibi soyut unsurlar üzerinden etki gösteren değerlerdir.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

9

AHLÂK

Bir kişinin belirli bir durumda dile getirmek istediği değerleri ortaya koyuş tarzıdır.

İyi ve kötü insan davranışlarına ilişkin toplumsal uzlaşmalardır.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

10

ETİK İLKELER – AHLÂK KURALLARI

- Değerlere dayanır.
- Bir değerler hiyerarşisi içermez.
- Dayandıkları değerler her tek durumda çatışabilir.
- Genel çerçeveler çizer.
- Somut gereksinimleri karşılama özelliği yoktur.
- Uygulaması etik usülamaya dayanır.

- Değerlere ve onları ifade eden eylemlere dayanır.
- Kesin bir değerler hiyerarşisi ortaya koyar.
- Kurallar arasında hiyerarşiye dayalı tutarlılık esastır.
- Genel kurallardan, olası her durumu öngörmeye çalışan ayrıntılı düzenlemeye kadar farklı düzeylerde yapılandırılabilir.
- Somut davranış kalıpları yerleştirme olanağı verir.
- Uygulaması deontik analize dayanır.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

11

---

*“ Etik doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün **teorisidir**;
ahlâk ise onun **pratiğidir**.”*

Ray Billington
(Felsefeyi Yaşamak)

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

12

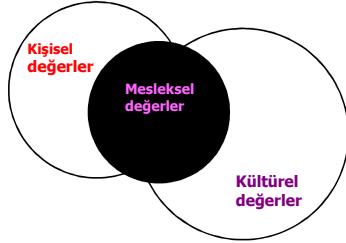

ETİK (AHLAKİ) DEĞERLERİN ALT KÜMELERİ

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

13

DEĞER ÇATIŞMASI

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

14

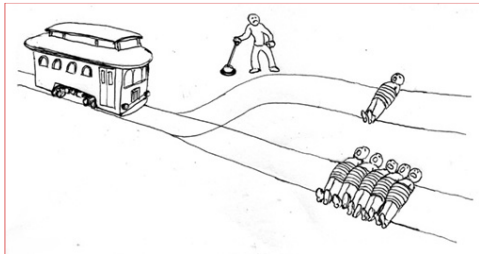

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

15

DEĞER ÇATIŞMALARININ İNCELEME AŞAMALARI - I

- Etik sorunun farkına varıp, onu öteki insanlar arası ilişki sorunlarından ayırmak, (**Etik Bilinç**)
- Sıradan ya da sağduyuya dayalı bir eylem yerine, etik usullama aşamalarından geçilerek ulaşılmış bir karara dayanan eylemde bulunmayı seçmek, (**Etik Duyarlılık**)
- Soruna ilişkin ve karar için gerekli **verileri toplamak**,
- Bu verilere, durumun ve kendimizin olanaklarına dayanarak **eylem seçenekleri oluşturmak**,

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

16

DEĞER ÇATIŞMALARININ İNCELEME AŞAMALARI - II

- Bu seçenekler arasında amacına ulaşması en olanaklı görünen, "**EN AZ DEĞER HARCAYIP, EN ÇOK DEĞER KORUYAN**" eyleme karar verip uygulamak,
- Sonuçları değerlendirmek.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

17

DEĞER KAYBININ HAKLI ÇIKARILMASI - I

- Değerin harcanması **gerçekçi bir nedene** dayanmalıdır.
- Değerin harcanması kaçınılmaz olmalıdır.
- Harcanan değer mümkün olan **en alt düzeyde** harcanmalıdır.
- Değerin harcanmasının etkilerini en alt düzeye indirecek **ek koruyucu önlemler** alınmalıdır.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

18

DEĞER KAYBININ HAKLI ÇIKARILMASI - II

- Seçilen eylem, korunması amaçlanan değeri **en üst düzeyde korumalıdır.**
- Seçilen eylem süreç boyunca **yol göstericiliğini sürdürmelidir.**

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

19

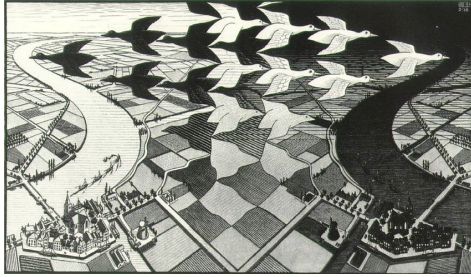

Gece ve Gündüz (Escher)

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

20

ETİK EYLEMİN ÖZELLİKLERİ

- Olanaklılık
- Amaca yönelik oluş
- Yasallık

Bireyin eylem repertuarı ve bu anlamdaki yaratıcılığı ne kadar üst düzeydeyse etik eylemde bulunma olasılığı da o kadar artar.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

21

HUKUK

Durumları ve davranışları ayrıntılarıyla tanımlayan, eylemlerin hukuka uygun olmaması durumunda yürürlüğe girecek yaptırımları kesinlikle belirleyen; değersel önceliklerin tartışmaya yer bırakmayan bir biçimde kabul edilmesi demek olan bir kurallar bütünüdür.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

22

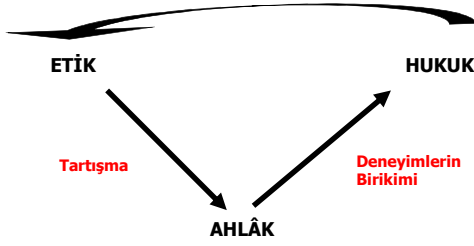

ETİK – AHLÂK – HUKUK İLİŞKİSİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞİM DÖNGÜSÜ

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

23

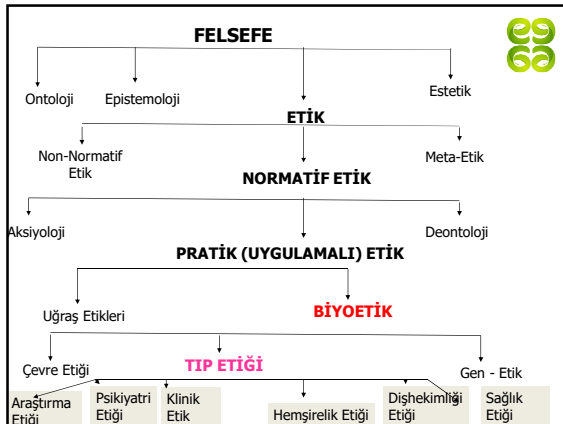

AHLÂKİ OLGUNLAŞMA (KOHLBERG KURAMI)

- Pre-konvansiyonel aşama
- Konvansiyonel aşama
- Post-konvansiyonel aşama
(Ahlâki Olgunluk) $\cong$ Değerli Davranış

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

25

AŞAMALAR	EVRELER
Pre-konvansiyonel Aşama (Gelenek öncesi düzey): Kişinin tüm ahlaki eylemleri haz ve ceza ile belirlenir. Eylemin temel motivasyonu kendi plan, eylemden kaçınma davranışının nedeni ise ceza görme korkusudur. Otorite tamamen kişiye dışardan dayatılmaktadır.	1. evre: İtaat ve Ceza: Burada cezanın temel bir önemi vardır. Kişi kendini ancak ceza görme olasılığı nedeniyle sınırlar. Aksi halde sonsuz arzularını tatmin etmek adına her türlü eylemde bulunmayı "doğru" olarak kabul eder.
	2. evre: Çıkar: Bireyleşmenin başladığı dönemde kişi artık öteki insanların ve onların kendi üzerindeki etkisinin farkındadır. Dolayısıyla arzularını tatmin etmek için, onların bazı taleplerini yerine getirmesi gerektiğini bilir. Ahlaki eylemlerinin temelinde bu alışveriş vardır. Almak istediğine karşı ne vermesi gerektiğini hesaplar; davranış bu hesaba dayanır. Ceza ise arzuların tatmin edilmeden kalmasıdır.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

26

AŞAMALAR	EVRELER
Konvansiyonel Aşama (Gelenek düzeyi): Kişinin ahlaki eylemleri toplumun kuralları tarafından belirlenir. Eylemin temel motivasyonu kurala uymak, eylemden kaçınma davranışının nedeni ise onaylanmama, beğenilmeme korkusudur. Otorite içselleştirilmiştir; ancak sorgulanmamaktadır.	3. evre: Kişilerarası Uyum: Kişi, davranışlarının temelinde kendisi için önemli gördüğü toplumun kurallarına uymak ve beklentilerine cevap vermek ilkesini koyar. Böylece toplum tarafından beğenilecek ve benimsenecektir.
	4. evre: Otorite ve Sosyal Düzen: İtaat: Kişi, temel değer olarak içinde yaşadığı toplumun ve sosyal düzenin sürekliliğini benimser. Bu sürekliliğe zarar verecek davranışları ahlaken yanlış ve kaçınılması gereken davranışlar olarak tanımlar. Aksine sürekliliği sağlayacak davranışlar ise ahlaken doğru ve istenir olarak kodlanır. Bu aşamada toplum kuralları sorgulanmadan kabul edilir.

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

27

AŞAMALAR	EVRELER
<p>Post-konvansiyonel Aşama (Gelenek ötesi düzey): Kişinin ahlaki eylemleri, dışsal ya da içselleştirilmiş otoriteden bağımsız olarak, izlemeyi seçtiği ahlak ilkeleri ve kendi değer öncelikleri ile belirlenir. Eylemin temel motivasyonu "iyi bir yaşam nasıl olmalıdır?" sorusuna verilen kişisel yanıt ve eylemlerin sınırları bu kişisel otorite tarafından çizilir.</p>	<p>5. evre: Sosyal Kontrat: Kişi, toplumun üstünde bir baskı aşısına sahiptir. Kanunlara toplumsal anlaşmanın bir sonucu oldukları için, akıcı bir yaklaşımla saygı duyulur. Ancak bu yasaların temel insan haklarını zedelememesi, bireysel farklılıkları koruması beklenir. Bunu sağlayamayan yasalara uymamak erdemli bir davranış olarak kabul edilir ve bu nedenle ortaya çıkabilecek cezadan kaçınılmaz.</p>
	<p>6. evre: Evrensel İnsan Değerleri: Kişinin eylemleri yazılmış kural ve yasalardan bağımsızdır; bunlar üzerine temellendirilmez. Evrensel insan değerlerini davranışlarına yansıtırken rehberi aklı ve vicdanıdır. Ahlaki eylem başka bir amaca yönelik bir araç olarak değil; değerleri yansıtacak kendinde amaç olarak görülür.</p>

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

28

7.11.2016

Prof. Dr. N. Yasemin YALIM

29

TARIM VE GIDA ETİĞİNE GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIMI VE GIDAYI ARTIK DAHA ÇOK KONUŞUYORUZ...

Tarım ve gıda konuları 1970'lerin ortalarından son yıllara kadar toplum gündeminde çok az yer alıyordu. Son yıllarda ise, dünyada olduğu gibi ülkemizde de tarım ve gıda konularıyla daha çok karşılaşılıyor, daha çok konuşuyoruz. Bugün Türkiye'de televizyon kanallarında gıdaya ve tarıma ilişkin programlar, haberler artık eskisinden daha fazla yer alıyor; basında daha çok yazı ve raflarda daha çok kitap görüyoruz. İnsan sağlığı bakımından, ekonomik açıdan, teknolojik gelişmeler bağlamında, hukuk dilinde, insan hakları alanında, doğaya etkileri kapsamında ve diğer açılardan tarım ve gıda sistemini ele alıyor; ona farklı pencerelerden bakıyoruz ve tartışıyoruz.

Bir konunun karikatürlerde yer bulması, o konunun toplumun ilgi gündeminin üst sıralarında olduğunu gösterir. Behiç Ak tarafında çizilen iki karikatüre bakalım. İlk karikatür (slayt 2) bazı bilim insanlarının “yeni beslenmecilik” dediği durumu konu alıyor. Kimilerinin yemek yemeği bir kalori değeri tasarımına indirgediğini ve bu konudaki takıntının nerelere kadar gidebildiğini yansıtır. Sadece haplarla beslenme distopyasına doğru mu yol alıyoruz acaba?

Toplumda yükselen her ilgiyi “paraya tahvil etmek” günümüzde egemen ekonomik sistemin temel özelliğidir. Behiç AK'ın ikinci karikatüründe (slayt 3) anlatıldığı gibi serbest gezen tavuklar bundan kaçamaz. Tıpkı organik tarımın içine itildiği kaotik durum gibi...

Bugün, tarım ve gıdanın televizyon kanallarında yeni kahramanları var. CNN Türk kanalında Cem Seymen büyük işler yapıyor. Takipçi kitlesinin büyüklüğü ve onun hakkında yapılan yorumlar için “instagram” hesabına girerseniz şaşırırsınız. 42 000'i aşan izleyici ve sık görülen bir yorum; “sizi Tarım Bakanı olarak görmek istiyoruz.” Bloomberg TV İrfan Donat ile düzenli olarak tarım programı yayınlıyor. Canan Karatay, her yerde ve her kanalda. Bazen bilgilendiriyor, bazen kafamızı karıştırıyor; galiba bazen de yanıltıyor. NTV'de Vedat Milor daima bizlerle (slayt 4)...

Bir de sadece tarım-gıda alanında yayın yapan tematik kanallar var. Hiçbir kanalı atlamadığımı umarak isimlerini veriyorum. Bereket TV, Bereket Hayvancılık TV, Toprak TV, Çiftçi TV, Köy TV, TarımTürk, Ziraat TV ve Tarım Su TV (slayt 5).

Son olarak 2012 yılında Tarım Gıda Yazarları ve Gazetecileri Derneğinin kurulduğunu da önemli ve sevindirici bir gelişme olarak belirtmek isterim. Derneğin Başkanlığını İsmail Uğural yapıyor (slayt 6).

AMA TARIM VE GIDA ETİĞİNİ NEDENSE KONUŞMUYORUZ...

Tarım ve gıda konusunu ele alan geniş ilgi alanları ve farklı bakış açıları yelpazesinde en eksik ve en yetersiz kalan ise kuşkusuz etik değerlendirmelerdir. TARGET Projesini hazırlarken önce tarım

ve gıda etiğinin ülkemizdeki mevcut durumuna bakmak istedik. Özlü bir çalışma yaptık ve şu görüntüyle karşılaştık: bu konuda hiçbir akademik birim, sivil toplum kuruluşu, yayınlanan popöler ya da bilimsel dergi ve düzenlenmiş kongre bulunmamaktadır (slayt 7).

Oysa aynı alan batı ülkelerinde epeyce yol almış durumda. Projemiz için Avrupa'dan iştirakçi (assosiye) üye belirlerken hiç zorlanmadık. Dünyanın en önemli tarım ve gıda üniversiteleri arasında daima ilk üçte yer alan ve çoğu kez en iyisi olarak nitelendirilen Wageningen Üniversitesi'nde (Hollanda) bir Felsefe Anabilim Dalı (onlar çalışma grubu diyor, bizim üniversitelerde eskiden kullandığımız "kürsü" dilimize en doğru çevirisidir diye düşünüyorum) olduğunu gördük. Hemen onlarla ilişki kurduk. Projemize katılmayı tereddüt etmeden kabul ettiler.

İkinci iştirakçimiz olan Avrupa Tarım ve Gıda Etiği Derneği, kısa adıyla EurSafe (European Association for Agricultural and Food Ethics), 1999 yılında tarım ve gıda etiği akademisyenleri tarafından kurulmuş bir uzmanlık derneği. Bugüne değin 13 kongre düzenleyen dernek, bilimsel dergilere de hakem, yayın yönetmeni ve yayıncı olarak katkı veriyor. EurSafe'in Porto da yapılan son kongresine proje ekibimizin hazırladığı bir sözel bildiriyle katıldık. Kongrede bildirimizi Prof. Dr. N. Yasemin Yalım sundu.

Üçüncü ve son Avrupalı proje iştirakçimiz Londra merkezli bir vakıf olan Food Ethics Council. 1998 yılında kurulan Gıda Etiği Konseyinin düzenli yayınları ve raporları bulunuyor (slayt 8).

Bu noktada projemize katılmayı kabul ederek projeyi zenginleştiren bir de yurt içi iştirakçimiz olduğunu belirtmeliyim. Bu saygın sivil toplum kuruluşu, Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'nin kurduğu ve başkanlığını yürüttüğü Türkiye Felsefe Kurumu Derneği.

Evet, tarım ve gıda etiğini biz konuşmuyoruz ya da çok az konuşuyoruz, ama başka ülkelerde konuşuluyor. TARGET Projesi bu eksikimizin giderilmesine katkıda bulunsun istiyoruz, bunu umut ediyoruz.

Tarım ve Gıda Etiğinin Öncüleri ve Doğuşu

Tarım ve gıda etiği uygulamalı etik dallarından birisi olarak dünyada da oldukça yeni bir disiplin. Bu disiplin iki kaynaktan beslenmektedir: "çevre etiği" ve "biyoetik".

Çevre etiği alanındaki çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaşmıştır. Wisconsin Üniversitesi'nden filozof ve yazar Aldo Leopold (1887-1948) çevre etiğinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Ünlü kitabı "A Sand County Almanac" (1949) ölümünden sonra yayınlanmıştır. Aldo Leopold, etiğin insanlararası ilişkiler yanında, insanın doğa ile ilişkisini de kapsamı için çağrı yapar ve doğaya insan merkezli bakışın terk edilip, yaşam merkezli bir anlayışın egemen kılınmasını önerir.

Aldo Leopold'un görüşlerini ondan yaptığım iki alıntı ile özetleyebilirim: "İnsanlar doğaya hükmetmek ve doğayı sömürmek yerine kendilerini biyotik topluluğun sade bir üyesi olarak

görmelidirler. Toprağa karşı ahlaki bir yükümlülük duymalıdır. Toprağın kullanım (araçsal) değeri değil, içsel (kendinde) bir değeri vardır.” Leopold’un bir başka unutulmaz ifadesi ise şöyledir: “Bir eylem biyotik topluluğun bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruduğunda doğru, aksi takdirde yanlış bir eylemdir.” (slayt 9)

Çağdaş çevre akımlarını en fazla biçimlendiren ve tetikleyen olaylardan birisi araştırmacı, yazar Rachel Carson’un (1907-1964) Silent Spring (Sessiz Bahar) adlı kitabının 1962 yılında yayınlanmasıdır. Rachel Carson, ölen kuşların yumurtalarını incelemiş ve yumurtaların kabuğunda DDT kalıntısı saptamıştır. Sessiz Bahar, DDT ve diğer pestisitlerin (böcek ilaçlarının) etkileri üzerinedir. Bu kimyasallara yazar “ölüm iksiri” diyor ve bunların neden olduğu ölüm ve zehirlenmelerin baharın sesinin kesilmesine yol açacağını öne sürüyor. Bu kitap, çevrenin korunması konusunda kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Sessiz Bahar, böcek ilaçlarının kısa dönemde verimlilik üzerindeki etkilerinin yanında, o zamana kadar hiç akla gelmeyen ve söz konusu edilmeyen bazı başka etkileri hakkında bir sorunun doğmasına yol açtı. Bu soru, kimyasal ilaçların insan sağlığı bir yana, çevre üzerinde uzun erimli etkileri nedir, sorusudur (slayt 10).

Tarım ve gıda etiğinin beslendiği öteki kaynak olan “biyoetik” tıp kökenlidir. Tarihsel olarak Hammurabi Kanunları’na (MÖ 1754) kadar götürülebilir. Orijinali halen Paris Louvre Müzesi’nde bulunan Babil Kralı Hammurabi’nin 282 maddeli kanunu, dünyanın en eski ve en iyi korunmuş yazılı belgelerinden birisidir. Yaşamın birçok alanını kapsayan kanunun bir maddesinde “Ameliyatta hastanın ölümüne neden olan doktorun ve hastanın gözünü kör eden doktorun parmakları kesilsin” denmektedir (slayt 11).

Tıbbın babası sayılan İstanköylü (Kos’lu) Hipokrat (MÖ 450-380) ana ilkesi olan “önce zarar verme” özlü sözü ile tıba felsefi bir yaklaşım getiriyor. Bugün de her tıp mezununun içmek zorunda olduğu “Hipokrat Andı” profesyonel etiğin ilk belgelerinden birisi olarak doktorları büyücülerden, şarlatanlardan ayırmak için yazılmıştı (slayt 12).

Onkolog ve biyokimyacı Van Rensselaer Potter (1911- 2001) “biyoetik” kavramını ilk kullanan insandır. Aldo Leopold gibi Wisconsin Üniversitesi’nden olan ve onun çalışmalarından çok etkilenen Potter, 1970 yılında “Bioethics: The Science of Survival” ve 1971 yılında “Bioethics: A Bridge to the Future” kitaplarını yayınlarak biyoetiği tanımlar ve tanıtır. Potter’e göre biyoetiğin dört bileşeni vardır. Bunlar; biyoloji, ekoloji, tıp (sağlık) bilimi ve insan değerleridir (slayt 13).

Çevre etiğinin ve biyoetiğin öncülerinden sonra artık tarım ve gıda etiğine gelebiliriz. Halen, Michigan Eyalet Üniversitesi, W.K. Kellogg Tarım, Gıda ve Toplum Etiği Kürsüsü Başkanı olan Paul B. Thompson (d.1951) tarım etiğinin öncüsü sayılmaktadır. Thompson 1995 yılında yayınlanan “The Spirit of the Soil (Toprağın Ruhu)” isimli kitabında çevre felsefesi topluluğunun tarım sorunlarına eğilmeyi ihmal etmelerine karşın, tarım etiğini çevre etiğinin bir alt dalı olarak nitelendirdi. Daha sonra Gıda Etiği kitapları da yazan P.B.Thompson’un, D. Kaplan ile birlikte editörlüğünü yaptığı, Encyclopedia of Food and Agricultural Ethics (2014), tarım ve gıda akademisyenlerinin başlıca başvuru kaynağıdır. Bu eser 1860 sayfa olup, bu ansiklopedi için özel olarak düzenlenmiş 287 makaleden oluşmaktadır (slayt 14).

Gıda etiği kavramını ilk kullanan bilim insanı olan Ben Mepham (d.1940) ise, Nottingham ve Lincoln Üniversitelerinde biyoetik profesörüdür. G.A. Tucker ve Julian Wiseman ile birlikte editörlüğünü yaptığı “Issues in Agricultural Bioethics: Proceedings of the 55th University of Nottingham Easter School in Agricultural Science” 1995 yılında yayınlanmıştır. Bu yayından bir yıl sonra Routledge yayınevinin yayınladığı “Food Ethics” kitabının editörü de Ben Mepham’dır. Gıda etiği kavramı bu kitapla ilk kez günışığına çıkmıştır. Bu kitabın yayınlanmasının ardından Mepham 1999 yılında, TARGET Projesi’nin iştirakçilerinden olan, Food Ethics Council’in kurucu direktörü olarak görev yapmıştır (slayt 15).

Buraya kadar tarım ve gıda etiğinin köklerine ve ortaya çıkışına kısaca bakmış olduk. Bugün Avrupa’da önemli mesafe almış bir disiplin olduğuna ise daha önce değinmiştik. Peki, bir tarım ülkesi ve gıda cenneti olan ülkemizde tarım ve gıda etiği neden gelişmedi? Bu soruyu etraflica yanıtlamak için daha bir fırın ekmek yememiz gerektiğini açıkça söylemem gerekiyor. Yine de bir iki ipucunu paylaşabiliriz. Öncelikle, sanayileşme ve kentleşmenin, bu anlamda kırdan kopuş ve tarıma yabancılaşmanın ülkemizde batı dünyasına göre daha geç gerçekleştiğini belirtmeliyiz. Batıda, gerek tarım etiği gerekse gıda etiği kent kökenli kaygıların ürünü olarak gündeme gelmiştir ve gelişmiştir. Bizde geç kalmasının bir nedeni bu olabilir. İkinci olarak, bizde tarıma piyasa ekonomisinin girişinin batıya göre çok geç olduğunu belirtebiliriz. Piyasa ekonomisinin, etiğin odağında yer alan “değerlerimiz”i büyük ölçüde etkilediği ve dönüştürdüğü açık bir gerçektir. Bunları eğitim çalışmamızın ikinci oturumuna kadar her birimiz tarafından düşünölmek üzere bir soru olarak bırakıyorum. Yeniden bir araya geldiğimizde bu sorunun farklı yanıtlarını burada birlikte tartışalım.

Tarım ve Gıda Etiği Nedir?

Etiğin değerlerle ilgili olduğuna ve değerler kavramından ne anlamamız gerektiğine benden önceki bölümde değinildi. Şimdi ben aynı düşünme çizgisini gıda alanına taşıyarak tarım ve gıda etiği nedir konusuna bir giriş yapmaya çalışayım ve bu amaçla önce, gıda alanında öncü bir girişimcinin 1950’li yıllardan bir anısını onun ağzından sizlerle paylaşayım (slayt 16).

“Muş ve civarındaki pek çok köyde süt satın almada zorlukla karşılandık. Anadolu’nun yardımsever, cömert, kanaatkâr insanları sütü bir nimet olarak görüyorlar, “bunu üretmek için bizim [özel bir] emek vermemiz gerekmiyor, öyleyse satıp para kazanmamız doğru olmaz” diye düşünüyorlardı. [M. Bahçivan (2008) Rahva Krallığından Peynir Krallığına. Timaş Yayınları (s.124)]

Geldiğimiz yere bir bakın. Sütün para ile satılmayacak kadar kutsal göröldüğü zamanlardan, suyun satıldığı zamanlara geldik. Süte su karıştırılmasıyla başlayıp, merdiven altlarında bitkisel yağ ağırlıklı kaşar peynirler üretir hale geldik.

Şimdi değerlerle ilgili başka bir konuya geçelim. Anadolu insanına at eti nasıl yedirilir? Anadolu Ajansı’nın 26 Şubat 2016 tarihli, birçok basın-yayın organında yer bulmuş olan bir haberini birlikte okuyalım. “Umurbey Mahallesi İşçiler Caddesinde bulunan bir depoda at kesimi ihbarını alan İzmir Konak İlçe Emniyet Müdürlüğü ekipleri harekete geçti. Baskın yapılan depoda kesilmiş halde

toplam 14 at buldu... Parçalanarak kasaplara ve restoranlara gönderilmeye hazır hale getirilmiş at etlerine el konulurken, suçüstü yakalanan sekiz kişi ise ifadeleri alınmak üzere polis merkezine götürüldü" (slayt 17).

Bu salondakilerden bir kişi bile ben hiç at eti (eşek eti) yemedim derse ben inanmam. Eğer büyük bir şehirde yaşıyorsak, et yiyebilecek bir ekonomik konumumuz varsa ve vejetaryen değilseniz, ne zaman ve nasıl yediğimizi bilmeden at eti de, belki bilsek yemeyi düşünmeyeceğimiz başka şeyleri de yiyoruz.

Peki, bir Avrupalı at etini nasıl yer? Avrupalı için at eti yemek bir tercihtir. İsteddiği zaman, seçerek ve bilerek yer. At eti satan kasaplar vardır. Kimi restoranların menülerinde yer alan at eti yemekleri yer almaktadır (slayt 18).

Evet, bu noktada tarım ve gıda etiği nedir sorusuna bir yanıt verelim:

a) Tarım ve Gıda Etiği uygulamalı etik alanlarından biridir.

b) Uygulamalı etik insan faaliyetleri üzerinde yoğunlaşır.

c) Tarım ve gıda etiği; çeşitli katmanlardan ve süreçlerden oluşan tarım ve gıda sisteminin değer sorunlarını inceler.

d) Etik bakış açısı, tarım ve gıda sisteminin, insanın, toplumun ve doğanın esenliği ekseninde geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için bize ışık tutar; bu yöndeki politikalara yol gösterir (slayt 19).

Peki, etik farkındalığın gelişmesi ve yaygınlaşmasının sonuçları neler olur? Tarım ve gıda etiği etik değerlendirmeye dayanan, daha anlamlı ve daha doğru sorular sormamızı ve sorgulamalar yapmamızı sağlayan bir disiplindir. Etik değerlendirmeler insanları hem "duyarlı tüketici" hem de "duyarlı yurttaş" olmaya yöneltir. Meslek insanları için ise etik değerlendirme mesleki yetkinliğin olmazsa olmazıdır.

Tarım ve gıda etiği; insanların tarım ve gıda sisteminde bulunan mevcut ve muhtemel etik sorunlar üzerinde daha özenli, daha kapsamlı ve daha sistemli düşüncelerini sağlar. Böylece insanlar "nasıl yaşamalıyım, ne yapmalıyım ve nasıl davranmalıyım" sorusunu yanıtlamaya ve gereğini yapmaya çalışırlar. Düşünen, değerlendiren, sorgulayan ve değerlerini davranışlarına yansıtma kaygısı güden insanlar kamu politikalarının oluşumuna katkıda bulunma yollarını aramaya başlarlar (slayt 20).

Etik değerlendirme sırasında zaman zaman iki iyiden birini seçip ötekenden vazgeçmek ya da iki kötüden birine razı olmak zorunda kalınır. Bu durum değerlendirme yapan kişinin hangi eylemde bulunacağı konusunda ikileme düşmesine neden olur. Örneğin küçücük ve gıda ihtiyacını karşılamaya çok elverişsiz, ıssız bir adada mahsur kalmış, iyice zayıflamış, neredeyse açlıktan ölmek üzere olan bir vejetaryen ya da bir Müslüman, adaya gelen domuz yavrusunu yemeli mi yememeli mi? (slayt 21)

Bir başka soruyla kapatalım tarım ve gıda etiğinde etik ikilem konusunu. Yoksul bir aile Şeker Bayramında merdiven altında üretilmiş çikolata aldığı anda etikdışı mı davranmıştır?

Gıdaların üretimiyle başlayıp, taşınması, işlenmesi, saklanması, ticareti, hazırlanması gibi katmanlardan ve süreçlerden oluşan tarım ve gıda sistemi insanın yarattığı en büyük ve en yaşamsal sistem. Bu sistem aynı zamanda, insan faaliyetlerinin doğayla en fazla etkileşim içinde olunan kısmını kapsıyor. Tarım ve gıda etiği bu büyük sistemdeki etik sorunlara odaklanıyor. Elinizdeki metin ve ona dayanarak yapılan sunum bu sorunların ancak bir bölümünün başlıklarını ve etik boyutlarını içeriyor. Ne demişler; “büyük başın derdi büyük olur!” (slayt 22)

Tarım ve Gıda Etiğinin Temel Sorunu Olarak “Açlık”

Tarım ve gıda alanının etik sorunlarının hepsini ne bugün ne de bu eğitim programı içinde ele alma olanağı yok. Öncelikle tarım ve gıda etiğinin temel sorunu olarak “açlık” ele alınacak ve açlıkla ilgili kimi kavramlara yer verilecektir.

İnsanlığın tarih içinde kronik açlıktan kurtulma çabası hep oldu. Daha önce yerel-bölgesel ölçekte yaşanan açlık sorununun ilk olarak 1929 ekonomik buhranı ile küresel düzeyde gündeme geldiği söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise hem savaşın tahribatı hem de hızla artan nüfus açlığın daha ciddi boyutta ortaya çıkmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletlerin (BM) kurulması da açlıkla ilgili uluslararası farkındalığı geliştirmiştir.

Dünyada 800 milyon insan, toplam nüfusun %10’undan fazlası açlık içinde yaşıyor. Bunların %70’e yakını kırsal kesimdedir ve aç insanlar içinde kadınlar ve çocuklar ağırlıklı olarak yer alır.

John F. Kennedy’nin 4 Haziran 1963 günü yaptığı Dünya Gıda Kongresi açılış konuşması açlık karşısında insanlığın değersel konumunun altını çizmesi açısından önemlidir. Ama açlıkla mücadelenin kazanılmasını yalnızca teknolojik gelişmeye bağlaması açısından hazin bir yanığı içermektedir.

“Bu kongrede açlığın bir insanlık suçu sayılması ve artık dünyadan kovulması konusunda verdiğimiz sözü güçlendiriyoruz. İçinde yaşadığımız dönemde açlığın hâlâ var olması hem ahlaki hem sosyal boyutuyla kabul edilemez bir olgudur. İnsanlarının yarısı tok, diğer yarısı aç olduğu bir dünyada ne barış yaşayabilir ne uygarlık ilerleyebilir.

Bugün ABD’de ortalama bir çiftçi 1945 yılında ürettiğinin üç katını üretebiliyor. Artık, İnsan uygarlığı olarak dünya tarihinde ilk kez dünyada açlığı kendi yaşam süremiz içinde yok edebilecek yetkinliğe ve kapasiteye ulaşmış bulunuyoruz. Dünyadaki her erkeğe, kadına ve çocuğa yetecek kadar, yani açlığı yok edecek kadar gıdanın nasıl üretilebileceğini biliyoruz. İlk defa sorunu çözecek gücümüz var ve yine de dünyada açlık devam ederse bu bizim kuşağın yüz karası olacak.”

Ne yazık ki John F. Kennedy bu konuşmasının üzerinden daha altı ay bile geçmeden 23 Kasım 1963 günü Dallas’ta öldürüldü. Özlemi olan “dünyadan açlığın defedilmesini” kendisi göremedi, hatta ne onun kuşağı ne de onu izleyenler dünyayı bu ayıptan kurtarabildiler. Uluslararası kuruluşlar

açlığı hafifletmek ve yok etmek konusunda çeşitli dönemlerde çeşitli hedefler koydular, ancak hiç birisinde başarı sağlayamadılar. BM son olarak Dünya’da 2030 yılı itibarıyla açlığı sıfıra indirmeyi hedeflediğini açıklamıştır (slayt 23).

Biyoetik alanında önemli filozof ve yazarlardan biri olan Peter Singer’in Doğu Bengal’ de yaşanmakta olan kıtlığı ele alarak, açlık konusunu etik açıdan tartıştığı makalesi "*Famine, Affluence, and Morality*". [*Philosophy and Public Affairs*. Princeton University Press. (Spring 1972) 1 (3): 229–243] büyük yankılar yaratmış ve uluslararası gıda yardımlarını tetiklemiştir. Singer’in açlıkla ilgili tartışmasının dört boyutu vardır.

< Açlık insana acı veren hatta ölüme götüren “kötü” bir şeydir.

< Eğer acı çeken bir insanın acısını yok edebilecek bir şeyi, ahlaki açıdan karşılaştırılabilir bir bedel ödemededen yapabiliyorsanız; bunu yapmanız ahlaki sorumluluğunuzdur.”

< Yardım etmeniz gereken kişinin hemen yakınınızda yaşayan komşunun çocuğu olması ile Bengal’de adını hiçbir zaman bilmeyeceğiniz bir çocuk olması arasında ahlaki açıdan bir fark yoktur.

< Açlara yardım eden tek kişi olsa da, milyonlarca insandan birisi olsa da bu ilke açısından aralarında bir fark yoktur (slayt 24).

Singer’in açlara yardımı ahlaki bir sorumluluk olarak nitelendirmesi bana Toprak Dede Hayrettin Karaca’nın sık tekrarladığı bilge sözünü anımsattı: “Olanın olmayana, bilen bilmeyene borcu var.”

Açlık karşısında ne yapmalı sorusunu Singer’den yaklaşık on yıl sonra ve ondan farklı bir yaklaşımla ele alan bir başka yayın da dünyada büyük ilgi uyandırıyor.

Amartya Sen (1981) “Poverty and Famines: An Essay On Entitlement and Deprivation” Clarendon Press, Oxford.

Batı Bengal kökenli, Hintli bilim insanı Amartya Sen (d. 1933) bu eserinde özetle; “İnsanların gıda güvenliği kurumsal olarak karşılanmalıdır. Kişinin kendi gıda gereksinmesini karşılayacak kapasiteye ulaştırılması temel hedef olmalıdır. Kalkınma eşitsizlikler yaratmamalıdır” demektedir. Doyuran doyurulan ilişkisinin sürgit devamının her açıdan yanlış olduğunu vurgulayan Sen’in yaklaşımını çok bilinen Çin özdeyişini akla getiriyor: Birisine bir balık verirsen bir gün doyar, balık tutmasını öğretirsen her gün...

Amartya Sen 1998 yılında iktisat biliminde etik boyutun vazgeçilmezliğini vurgulayan eserleriyle Nobel Ekonomi Ödülü’ne layık görülmüştür. Eserlerinin tüm dünyada gördüğü yakın ilginin sonucu olarak farklı ülkelerdeki 100’e yakın üniversiteden fahri doktorası vardır (slayt 25).

Sen’in Nobel Ekonomi Ödülü almasını sağlayan başlıca eseri Türkçe olarak da yayınlanmıştır.

Armatya Sen (2004) “Özgürlükle Kalkınma” (Çev. Yavuz Alogan) Ayrıntı Yayınları. İstanbul.

Dilimize kazandırılan bir başka eseri için bkz: Armatya Sen (2010) “Kimlik ve Şiddet: Kader Yanılsaması” (Çev. Ahmet Kardam) Optimist Yayınları, İstanbul.

Bu noktadan sonra küresel açlık ile doğrudan ilgili bazı konuları ele alacağız. Bunlardan ilki **“yoksulluk ve eşitsizlik”** olacak (slayt 26). İnsanlığın en büyük ayıbı olan açlığın, yalnızca tarımsal üretim artışı ile ortadan kaldırılamayacağını yaşayarak öğrenmiş bulunuyoruz. 1960’lardan bu yana gıda arzının artışı, nüfus artışından fazla olmasına karşın açlık yok olmadı. Açlığı yenmek için önce yoksulluğu ve eşitsizlikleri yenmek gerekiyor.

Yoksulluk uzun yıllardır BM ve ilgili kuruluşların gündeminde bulunuyor. Yoksulluk sınırı son yıllarda daha çok günde 1.25 USD altında gelire sahip olmak olarak belirleniyor. Bu sınır “ tam yoksulluk (extreme poverty)” olarak da tanımlanıyor. Dünyada bu durumda 1,3 milyar insan bulunduğu hesaplanıyor. 2.50 USD günlük gelir ise “orta derecede yoksulluk (moderate poverty)” olarak nitelendiriliyor. Bunların sayısı ise dünya nüfusunun hemen yarısı kadar olduğu belirtiliyor.

Birey insanın gelirinin 1.25 USD üzerine çıkarılmasının yoksulluğun giderilmesi anlamına gelebileceği eleştirileri üzerine son zamanlarda BM bir başka göstergesi ele almaya başladı. Refahın toplum içinde ne ölçüde adil paylaşıldığına dayalı “refah paylaşımı (shared prosperity)” adı verilen bu gösterge toplumdaki yüzdelere ayrılmış katmanların ulusal gelirden aldığı payı temel alıyor. Yoksulluğu yenmek için bir toplumda en alttaki %40’ın ulusal gelir içindeki payını yükseltmek gerektiği belirtiliyor. Eşitlik içinde kalkınmayı anlatmak üzere ortaya konan kucaklayıcı, kaynaştırıcı toplum “inclusive society” son yıllarda kullanılan terimler arasında bulunuyor.

Ancak egemen olan ekonomik politikalar zengini daha zengin yaparken, fakirliğin sür-git kalıcılığından besleniyor. Adeta, yoksulluğu yok etmeyi amaçlamıyor, yoksulluğu yönetmeye çalışıyor. Yoksullukla mücadele konusunda çalışan uluslararası sivil toplum kuruluşu OXFAM International her yıl yayınladığı yıllık raporların sonuncusunda, dünyanın en zengin 62 kişinin toplam varlığının, en yoksul 3,5 milyar insanın mal varlıkları toplamı kadar olduğunu açıkladı. Bu sayı, neredeyse insanların yarısına denk geliyor.

“Gıda hakkı” temel insan haklarından birisidir. İnsan hakları bireysel haklardır. Eğitim hakkı, adil yargılanma hakkı, işkenceye maruz kalmama hakkı, yasa karşısında eşitlik hakkı ve benzerleri insan hakları örnekleri arasındadır. Açlık konusundaki duyarlılıkların artması ve insan hakları konusundaki gelişmeler “gıda hakkı” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada insan haklarının etik bir yaşam için gereken ortamı tanımladığı, dolayısıyla insanın değerlerini yaşama geçirme olanağının önkoşulu olduğunu vurgulayan İnsan ve Değerleri kitabının yazarı İoanna Kuçuradi’nin sözlerine başvurmak gerekiyor. Bir de “eğer bir toplumda ahlaklı olabilmek için kahraman olmak gerekiyorsa o toplum “kötü” bir toplumdur” diyen Platon’u hatırlamakta yarar var. Bu yaklaşımları gıda hakkı açısından okursak kendisi ya da ailesi aç bir

insanın gıdanın israf edilebildiği bir toplumda yiyecek çalmasının etik açıdan haklı çıkarılabileceği sonucuna ulaşabiliriz.

Çağdaş insan hakları hareketi 1948 yılında BM Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinin onayı ile başladı. Burada gıda konusu da yer almaktadır (Madde: 25.1.). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinde (1966): Açlık yaşamama her insanın için temel hak olarak belirlenmiştir (madde 11).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel alandaki insan haklarının izlenmesi için kurulan BM komitesi 1999 yılında Gıda Hakkı ile ilgili açıklayıcı bir belge olarak yayınladığı "General Comment 12" de yer alan başlıca başlıklar şunlardır.

Gıda hakkı; her erkek, kadın ve çocuğun tek başına ya da topluluk olarak, yeterli gıdaya her zaman için ekonomik ve fiziki olarak erişmelerini ya da erişimlerini sağlayacak araçlara sahip olmalarını kapsar. Erişilen gıda (a) miktar ve kalite açısından bireylerin beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasına yeterli, (b) besin değeri ve güvenilirlik açısından uygun (sağlıklı) ve (c) kültürel açıdan kabul edilebilir olmalıdır.

Gıdaya erişimin bir insan hakkı olarak kabul edilmesi kuşkusuz çok önemlidir. Ancak bu hakka erişimin gerçek hayat koşullarında sağlanması için uygun politikalara ve araçlara ihtiyaç vardır. Bu noktada duayen kültür ve sanat insanı Doğan Kuban'ın bir önerisini sizinle paylaşmak isterim: "Anayasamızın İlk Maddesi Olmalı: Kimse Aç Bırakılamaz." Herkese Bilim ve Teknoloji, 23 Eylül 2016, sayı:26. (slyt 27)

Dünya ortalaması olarak, 1960'lardan bu yana nüfus artış hızından daha yüksek oranda gıda arzı artış hızı sağlandı. Artık, açlığın ana nedeninin yetersiz üretim olmadığını, sadece tarlaya odaklanarak sorunu çözemeyeceğimizi biliyoruz. Ama aynı zamanda sıfır açlığa erişebilmek için sorunun üretim boyutunu ihmal edemeyeceğimizi de görüyoruz. BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) "küresel gıda güvenliğinin" sağlanması için tarımsal üretimin 2050 yılına kadar %60 artması gerektiğini belirtiyor. Küresel nüfus artışı ve gıda tüketiminde gözlenen ve beklenen değişimler FAO'nun bu projeksiyonunun temel gerekçeleri olarak gösteriliyor.

Dünya nüfusu ilk kez 1800 yılında 1 milyar oldu; 1900 yılında 1,7 milyara ulaştı. 1950'de 2,5 milyar oldu; 2000 yılında ise 6 milyarı aştı. Bugünlerde ise 7, 5 milyara yaklaştı. Dünyada kadın başına doğurganlık oranı düşmekle birlikte (örneğin 1960 yılında 4.92 iken 2014 yılında 2.41) yüzyılın ortalarına kadar nüfus artışının devam etmesi bekleniyor. Yüzyılın ortalarında dünya nüfusunun 9,5 milyarı bulacağı hesaplanıyor. Bunun yeryüzünün taşıma kapasitesinin üstünde bir nüfus büyüklüğü olduğu tartışılıyor.

Küresel gıda güvenliği açısından, nüfusun sayısal büyüklüğü yanında tüketim davranışı da önemli bir etmeni oluşturuyor. Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyinin yükselmesine koşut olarak gıda tüketimi artmakta ve aynı zamanda tabaktaki yiyeceklerin niteliği de önemli ölçüde değişmektedir. Bu değişimin en önemli göstergesi et tüketimidir. Dünya et talebi 1950'den bu

yana tam beş kat artmıştır. 2013-2022 döneminde gelişmekte olan ülkelerde et tüketiminin yılda %2,4 oranında artacağı öngörülmektedir. Büyükbaş hayvan etinin kilogramı başına 9-13 kg yem ile 13.500 litre su kullanıldığı düşünülürse, bu talep artışının tarıma ve doğal kaynaklara yüklediği faturanın büyüklüğü kolayca kavranacaktır (slayt 28).

Kimilerimiz insanın teknoloji ve yenilik yaratma yeteneğine güvenerek, tarımsal üretimi ne kadar arttırmak istersek o kadar arttırabiliriz diye düşünüyor. Tarım uzmanlarının önemli bir bölümüne göre ise **“küresel gıda arzını artırmak giderek zorlaşıyor”**. Peki; neden zorlaşıyor, “küresel gıda güvenliğinin önündeki başlıca riskler nelerdir”, sorusunun en az üç yanıta var.

Birincisi, küresel ısınma ve iklim değişikliği olgusu. Doğa ile en fazla etkileşim içindeki sektör olan tarımın hem iklim değişikliğinde payı olması (sera gazı emisyonlarının %20 kadarı) hem de iklim değişiminden büyük ölçüde etkilenmesi kaçınılmazdır. FAO, iklim değişikliği ile mücadelede küresel ölçekte başarı sağlanamazsa, 2100 yılı itibarıyla mısırdaki %20-45, buğdayda %5-50, pirinçte %20-30, soyada ise %30-60 arasında verim düşüşleri yaşanabileceğini belirtmektedir. “İklim duyarlı tarım” kavramı ile giderek daha fazla karşılaşacağımız açık olarak gözüküyor.

İkincisi, toprak ve su kaynaklarında yarattığımız tahribatlardır. 2008 yılından bu yana kentlerde yaşayanların kırsal alanlarda yaşayanlardan daha fazla olduğu bir dünyamız var. Kentleşme eğiliminin hızla artacağı ve 2050 yılında kentte yaşayanların oranının gelişmekte olan ülkelerde %64,1’e, gelişmiş ülkelerde ise %85,9’a ulaşacağı hesaplanıyor. Kentleşme ve onun destekleyen sektörler nedeniyle tarım toprakları hızla tarım dışına çıkmakta ve betonlaşmaktadır. Bilinçsiz ve yanlış tarım uygulamaları toprakların bozulmasını, verimsizleşmesini ve erozyonu hızlandırmaktadır. Endüstriyel tarım uygulamaları toprak ve su kirliliği yaratmaktadır. Bugün, tarım topraklarının önemli bir bölümünün hayvan yemi ve biyoyakıt üretimine ayrılmış olmasını özenle tartışmak gerekmektedir.

Üçüncüsü, siyasi etmenler. Günümüzde ve ne yazık ki özellikle bizim coğrafyamızda neredeyse hiç sona ermeyen iç savaşlar insanları yok ediyor, iş görmez halde bırakıyor, en azından onları evlerinden ve topraklarından koparıp, mülteci yapıyor. Dünyanın dört bir yanında terörizm canlar alıyor, korku salıyor. Batı ülkelerinde bile yabancı düşmanı, ötekileştirici akımlar giderek yükseliyor. Öte yandan zengin ülkeler ve şirketleri yoksul ülkelerin tarım topraklarından önemli bir bölümünü satın alıyor ya da kir alıyor. Toprak gaspı adı verilen bu uygulama ile hem yerel halk topraklarından oluyor, hem de bu topraklarda gıdadan çok hayvan yemi ve biyoyakıt üretiliyor; hatta bazıları doğrudan madencilik ve kaya gazı gibi üretim alanlarında kullanılıyor (slayt 29).

Açlık olgusuna ayırdığımız bu bölümde son olarak **“gıda israfı ve gıda kayıpları”** konusunu ele alıyoruz (slayt 30). FAO’ya göre dünyada bir yılda israf edilen ve kaybedilen gıda maddesi 1,3 milyar metrik ton olup, bu miktar yine bir yılda üretilen gıda maddelerinin üçte birine yakındır. Bunun küresel maliyetinin yıllık yaklaşık 2,6 trilyon dolar olduğu hesaplanmaktadır. Bir başka hesaba göre küresel gıda israf ve kayıpları yıllık toplam sera gazı emisyonlarının %8’ini oluşturmaktadır.

Dünya’da hâlâ açlık ve yetersiz beslenme varken ve gıda üretiminin, işlemenin ve dağıtımının önemli ölçüde doğaya yük olduğu bilinirken; gıdanın israf edilmesi hem akılsızlık, hem de sorumsuzluktur. John Locke, bir insan ihtiyacından fazla gıda satın alıyor ve bunun bir kısmının çöpe gitmesine aldırmıyorsa, başkalarının gıdasını çalmakta olduğunu öne sürmektedir.

Bugünkü anlamıyla gıda israfının, insanlığın tarihinde yakın bir zaman diliminde ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Kentleşme ve zenginleşme israfın ana kaynağıdır. Kuşkusuz yoksul kentlerde ya da kentlerin yoksul mahallelerinde gıda israfı oldukça düşüktür. Evlerde meydana gelen gıda kayıplarının Avrupa ve ABD’de kişi başına yılda 95-115 kg iken, Afrika ve Güney Asya’da ortalama 6-11 kg olduğu belirtilmektedir.

1986-89 yıllarında yaşadığım Pakistan’ın Quetta şehrindeki ilk birkaç günün sonunda Kanada’lı iş arkadaşım ve komşuma “burada çöpleri nasıl topluyorlar ya da biz nereye atıyoruz” diye sorduğumda, onun verdiği “ne çöpü, burada bizim gibiler dışındaki insanların çöpü olmaz!” yanıtını hiç unutmuyorum. O yıllarda “tüketim toplumu” türü yaşam tarzı daha oralara gelmemiştir.

İnsanların ihtiyaçtan fazla gıda satın almaları sadece duyarsızlık ve sorumsuzlukla açıklanamaz. Başka etmenler de rol oynar. Üç etmeden söz edelim. (1) Kültürel etmenlerle başlayalım. Bir Gaziantep sözü: “Artmazsa yetmez!” Benzer biçimde Çin’in bazı yörelerinde konuklar ağırlandıkça yemek masasının üstü yemeleri tahayyül bile edilemeyecek kadar tepeme yiyeceklerle doldurulur. Yine birçok yerde tören ve şölenlerde gıda sunumu bolluk gösterisine dönüşür. (2) Çekici ve bazen yanıltıcı gıda reklamları tüketicileri gereksiz alışverişe yönlendirmektedir. Süpermarketlerde “iki al bir öde” türü kampanyalar gıda satın alımında tahrik edici rol oynamaktadır. (3) Y.N. Harari, zengin mahallerdeki konutların ortak özelliği olan tıklım tıklım dolu buzdolaplarının, bizim avcı-toplayıcı dönemimizden genlerimizde yer bulmuş bir alışkanlık olup olmadığını sorgulamaktadır. Avcı ve toplayıcı bir topluluk ne kadar çok yiyecek toplarsa, bu onlara aynı yerde daha fazla kalma ve gün içinde başka türlü zaman kullanma olanağı sağlardı.

Eskiden insanların evlerinde ve bahçelerinde gıda atığı hiç olmazdı. Yenmeyen ve satılmayan gıdalar varsa ya hayvanlara yedirilir ya da organik gübre halinde toprağa verilir. Batı dünyasında Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında gıda israfı hakkında çok yazıldı, çok konuşuldu. Ekmeğini karne ile almış bir kuşağın gıda savurganlığı yapması düşünülebilir mi? Biz “yemeğini bitirsene, dünyada nice çocuk yiyecek bir lokma bulamıyor” sözleriyle büyüdük! Araştırmalar yaşlılarda gıda israfının gençlere göre daha az olduğunu gösteriyor. Batıda artık yoksulların da hizmetçiler için tabakta biraz yemek bırakmayı zarafet sayan eski zenginler gibi davranmaya başladıkları, yine araştırmalarda ortaya çıkıyor. Bir başka olgu da gıda üretim süreçlerinde yer alanların, çiftçilerin ve tarım işçilerinin, gıda israfından uzak durdukları.

Gıda israfının etik açıdan olumsuz bir davranış olduğunun giderek daha çok altı çizilmektedir. Bu eğilimin göstergesi olarak, tabakta bırakılan yemeği tartarak ekstra ödeme ile cezalandıran restoranlar, tabağındaki yemeği tümüyle bitirenleri belirli sistemlerle (örneğin yemek kuponu vererek) ödüllendiren işyerleri, her gün bir gün öncesinin atık gıda miktarını topluma ilan eden

kuruluşlar sayılabilir. Gıda israfının önlenmesinin üretimin artmasından sonra, açlığın önlenmesinde en önemli konulardan biri olduğu düşünülmektedir.

Gıda kaybı, gıda israfından farklı bir kavramdır. Gıdaların tarım ve gıda sistemi içinde tüketim öncesi süreçlerde (yani, daha son tüketici tarafından satın alınmadan önce) çürümesi, bozulması, kaybolması ve benzeri nedenlerle ziyan olmasını anlatır. Hasat kayıpları, yanlış depolama, depo zararlıları, uygun olmayan taşıma ve hatalı ambalajlar gıda kayıplarına yol açan etmenlerden bazılarıdır. Ana nedeni teknolojik yetersizlikler ve bilgi eksikliği olan gıda kayıpları, gıda israfının tersine olarak daha çok gelişmekte olan ülkelerde yaşanmaktadır.

Hayvan Dostlarımız ve Hayvan Etiği

Sunuşumun bu bölümünde hayvan dostlarımızla ilişkilerimizden söz edeceğim. Son yıllarda çok sık karşılaştığım “hayvan dostlarımız” sözcüğünü bu sunuşum için ben de benimsedim, ama doğrusu bu seçimim nedeniyle içim pek rahat değil. Bu sözcük, ister istemez; insanlar hayvanları gerçekten dostları olarak mı gördü, onlara nasıl bir dostluk ilişkisi kurdu, onlardan ne aldı, onlara ne verdi gibi sorular getiriyor aklıma. Gelin birlikte değerlendirelim bu soruları.

Etçil türler yeryüzünde var olduktan sonra “öldür, ye, yaşa” yasası, canlının kendi hayatını idame ettirmesi, türün varlığını sürdürmesi ve doğada dengenin korunması açısından zorunluluk haline gelmiştir. İnsan hayvan ilişkilerinin 10-12 bin yıl öncesine kadarki en uzun döneminin bu zorunluluk çerçevesinde değerlendirilmesi kaçınılmazdır. İnsanların hayvanlarla ilişkilerinde en önemli dönüşüm kuşkusuz tarım devrimiyle gerçekleşmiştir. Tarım devrimi, göçer avcı-toplayıcı insanın yerleşik yaşama geçerek çiftçiliğin başlaması ve tarım topluluklarının doğuşudur. Tarım devrimiyle yeryüzü ilk kez çiftçi insanlar tarafından evcilleştirilen hayvanlara tanık olmaktadır. İnsanlar tarafından evcilleştirilen memeli ve kanatlı hayvan türünün 20’den az olduğu, diğer hayvan türlerinin ise yüz binleri aştığı düşünüldüğünde bu sürecin doğayı fazla etkilemediği sonucuna ulaşılabilir. Oysa hiç öyle olmamıştır. İlk çiftçi insanlardan bugüne aradan geçen 10-12 bin yılın sonunda, günümüzde dünyadaki büyük hayvanların %90’ını “yaban hayvanı” değil, “evcilleştirilmiş” hayvandır. Kanatlılara bakarsak, 10 bin yıl önce tavuklar sadece Güney Asya’da yaşayan ve nadir görülen bir türken, bugün, belli sayıda insanın yaşadığı her yeryüzü parçasında bulunan ve sayıları milyarları aşan bir hayvandır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ve yeryüzündeki sayıları ve dağılımları bakımından ele alındığında hiç kuşkusuz en başarılı (!) hayvanlar; tavuklar, inekler ve domuzlardır.

Evcilleştirilmiş hayvanların bu orantısız başarısının bedeli, bu canlıların türlerinin doğal yaşam biçiminden kopması olmuştur. Türünün öteki üyeleri ile iletişim kurma, işbirliği yapma ve yarışma evcilleştirilmiş hayvanlar için çoğunlukla söz konusu değildir. Özellikle endüstriyel üretime geçilmiş hayvanlarda yaşam süresi belirli, genetik özellikler kontrol altında ve yürüme, beslenme, dışkılama, çiftleşme gibi temel yaşam fonksiyonları ya hiç yok ya da sınırları belirlenmiş biçimdedir.

Elbette bu evcilleştirmenin bedelinin ağır olduğunu söyleyenlere “peki hiç ödülü yok mu?” diye karşı çıkanlar da vardır. Evcilleştirilmiş çiftlik hayvanlarının yaban hayatı içindeki kuzenlerinden ve atalarından daha zorlu bir hayat sürdürmekte oldukları birçoğumuza inandırıcı gelmeyebilir. Nasıl gelsin ki; bir ineğin yaban hayatındaki kuzeni gününü su, yiyecek ve korunak arayarak; aslanların, parazitlerin, sellerin, kuraklığın tehdidi altında geçirirken; kendisinin başta su ve beslenme olmak üzere tüm ihtiyaçları insanlar tarafından karşılanmakta, yırtıcı hayvanlardan korunmakta, hastalıklarında veteriner hizmeti almakta, hatta yavrularının bakımında bile ona yardım edilmektedir. Tabii ki onun yaşamı bir kesimhanede son bulmaktadır; ama bu yırtıcı bir hayvanın dişleri ve pençeleri altındaki bir sondan daha mı kötüdür?

Bu tartışmanın farklı taraflarından birinde yer alabiliriz. Ama sanıyorum bir gerçekten kaçamayız. Dört milyar yıl boyunca yeryüzündeki yaşam doğal seçim yoluyla yönlendi. Günümüzde ise giderek artan bir biçimde insan eliyle yönlendiriliyor. Doğal seçilimin etki oranı azalırken insanın etki oranı katlanarak artıyor. İnsanın tasarım gücünü destekleyen biyoteknoloji, nanoteknoloji ve yapay zekâ gibi alanlarda yetkinliklerinin artmasıyla insanlar, canlıları daha radikal biçimde yeniden yapılandırabilecekler. Hatta canlılığın anlamını değiştirebileceklerdir. Bunun anlamı insanın ahlaki sorumluluğunun artmasıdır. İnsanlar başka canlıların yaşamı üzerindeki müdahaleleriyle ahlaki açıdan giderek daha büyük bir sorumluluk altına girdiğinin bilincinde olmalı; eylemlerini ona göre düzenlemelidir (slayt 31).

“Hayvanlar acı duyan ve duyguları olan varlıklardır: onlara karşı davranışlarımızda bu gerçeği unutmamalıyız” sözü oldukça yeni, ama bunun yaşamda karşılığı oldukça eski ve köklüdür. İyi çalışmayan traktörüne kızıp tekme atan çiftçiye kimse bir şey demez ama, işini iyi yapamayan çift hayvanına kızıp tekme atan çiftçiye “yapma yahu, yazıktır!” diyen çok insan çıkar. Çiftlik hayvanlarının “acı duyan, duyarlı varlıklar olduğu” günümüzde genel kabul görüyor. Onlara hayvansal üretim süreçlerinde de iyi davranılması, hayvan refahına özen gösterilmesi gereği dile getiriliyor.

Hayvan refahı kavramının doğuşunda Ruth Harrison’un (1920 – 2000) endüstriyel hayvancılığın yükseliş döneminde, 1964 yılında İngiltere’de yayınlanan “Animal Machines: The New Factory Farming Industry – Hayvan Makineleri: Yeni Endüstriyel Tarım Fabrikaları ” kitabının önemli ve öncü bir rolü olmuştur. Bu kitabın etkisiyle ve yayınından kısa süre sonra kurulan Brambell Komitesi, hayvansal üretim ortamlarında hayvanların karşılanması gereken ihtiyaçlarını ortaya koymuştur. Sonradan bunlar “beş özgürlük” olarak tanımlanmış ve 1998 yılında kabul edilen “European Convention for the Protection of Animals Kept for Farming Purposes – Hayvan Ürünleri Üretimi için Yetiştirilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi”ni biçimlendirmiştir. Bu ihtiyaçlar: (1) Aç ve susuz kalmamaları, (2) barınak ve dinlenme alanlarının uygunluğu, (3) acıdan, ağrılardan ve hastalıklardan korunmaları ve tedavi görmeleri, (4) kendi türünden hayvanlarla birlikte olma, gezebilme gibi doğal davranışlarını gerçekleştirebilme olanaklarına sahip olmaları ve (5) korku ve stres yaşamamalarıdır.

Ruth Harrison'dan etkilenen yazarların başında Avustralyalı filozof Peter Singer (d. 1946) gelir. Peter Singer'in hayvanlar ve ahlakla ilgili bir derleme kitap hakkında yazdığı "Animal Liberation – Hayvanlara Özgürlük" başlıklı makale 1973 yılında New York Review of Books'ta yayınlanır ve çok ses getirir. Singer bu makalesinin başlığını 1975'te yazdığı ve defalarca tekrar basımı yapılan ünlü kitabının da başlığı olarak kullanır. Singer hayvanların, "acı duyma" açısından insanlara benzediğini ve bu nedenle onlarda gereksiz acıya yol açmama yönünde ahlaki bir sorumluluğumuz olduğunu belirtmektedir. Hayvana "insanca muamele ilkesi" bugün artık bütünüyle benimsenmiştir.

Bugün hayvan refahı, başta veteriner hekimliği alanında olmak üzere bir bilimsel disiplin haline gelmiştir; daha 1981 yılında kurulan World Animal Protection gibi hayvan refahını savunan uluslararası sivil toplum kuruluşları oluşmuştur. Hayvan refahı konusu sadece hayvansal üretimle sınırlı kalmamış, hayvan deneylerine dayalı bilimsel araştırmalar da hayvan refahı açısından sorgulanır olmuştur (slayt 32).

Hayvan Hakları

Batı dünyasında hayvan refahı konusunda duyarlılıklar yükselirken, bu duyarlılıkların yetersizliğini dile getirenler de olmaktadır. Ortaya konan itirazlar arasında şu soru da bulunur: Bir hayvana eziyet edildiğinde "yapma, günahdır!" diyen insanlar, o hayvan kesilirken neden hiç ses çıkarmıyorlar?

Amerikalı filozof Tom Regan (d. 1938) "University of California Press" tarafından 1983 yılında yayınlanan "The Case for Animal Rights" isimli kitabıyla **hayvan hakları** konusunda öncülük yapmıştır. Hayvan refahı konusunda insanların sadece içlerini rahatladıklarını, ama hayvanların çıkarları doğrultusunda bunun bir yararı olmadığını savunan Regan'a göre; hayvanlar acı duyan duyarlı varlıklar olmanın ötesinde "bir yaşam öznesi" olan varlıklardır; bu nedenle insanlar onların yaşamlarına saygı göstermek durumundadırlar. Bir yaşam öznesi olmak demek, bir "içsel değere" sahip olmak demektir. Bu da, başka birinin çıkarlarından, gereksinmelerinden ya da yararlarından bağımsız bir değere sahip olmaktır.

Hukuk alanında çalışan tanınmış bir Amerikalı akademisyen olan Gary L. Francione (d. 1954) hayvan haklarını hukuk fakültelerine taşıyan ve bu konuda dersler veren ilk akademisyen olarak tanınmaktadır. Francione, insan – hayvan ilişkilerinde temel sorunun hayvanlara iyi davranmakla ilgili olmadığını, onların insanlar için bir "mal" olmaları ve kullanılmaları olduğunu öne sürmektedir. Hayvan refahı düzenleme ve uygulamalarının anlamı olmadığını, hayvanlar için tek bir hakkın yeterli olacağını belirtmektedir. Bu da hayvanların insanın mülkü olmaması hakkıdır. Francione hayvan hakları hareketlerinin etik temelli bir veganlığa dayalı olarak yürütülmesini savunur (slayt 33).

Bu Proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından ortaklaşa finanse edilmektedir.

TARIM VE GIDA ETİĞİNE GİRİŞ

Prof. Dr. Cemal TALUĞ

TARGET PROJESİ EĞİTİM ÇALIŞMALARI

Prof. Dr. Cemal Taluğ | Tarım ve Gıda Etiğine Giriş

TARIM ve GIDA ARTIK DAHA ÇOK KONUŞULUYOR

Prof. Dr. Cemal Taluğ | Tarım ve Gıda Etiğine Giriş

TARIM ve GIDA ARTIK DAHA ÇOK KONUŞULUYOR

Prof. Dr. Cemal Taluğ | Tarım ve Gıda Etiğine Giriş

**TARIM ve GIDA ARTIK DAHA ÇOK
KONUŞULUYOR**

Prof. Dr. Cemal Tabaklı | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş

**TARIM ve GIDA ARTIK DAHA ÇOK
KONUŞULUYOR**

Prof. Dr. Cemal Tabaklı | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş

**TARIM ve GIDA ARTIK DAHA ÇOK
KONUŞULUYOR**

Prof. Dr. Cemal Tabaklı | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş

TÜRKİYE'DE TARIM VE GIDA ETİĞİ ALANINDA NE VAR NE YOK!

	VAR	YOK
ÜNİVERSİTELERDE AKADEMİK BİRİM	☐	☒
SİVİL TOPLUM KURULUŞU	☐	☒
BİLİMSEL YA DA POPÜLER DERGİ	☐	☒
DÜZENLENMİŞ KONGRELER	☐	☒

Prof. Dr. Cemal Talu | Tarım ve Gıda Etiği ve Gıda

TARGET PROJESİ İŞTİRAKÇİLERİ

WU Philosophy Chair Group

European Society for Agricultural and Food Ethics

Prof. Dr. Cemal Talu | Tarım ve Gıda Etiği ve Gıda

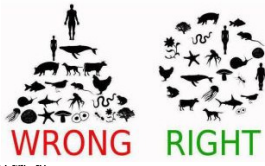
ALDO LEOPOLD (1887-1948)

Yazar ve filozof, Wisconsin Üniversitesi, A Sand County Almanac (1949)

İnsanlar doğaya hükmetmek ve doğayı sömürmek yerine kendilerini biyotik topluluğun sade bir üyesi olarak görmelidirler. Toprağa karşı ahlaki bir yükümlülük duymalıdır.

Toprağın kullanım (araçsal) değeri değil, içsel (kendinde) bir değeri vardır.

Prof. Dr. Cemal Talu | Tarım ve Gıda Etiği ve Gıda

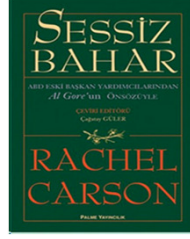

RACHEL CARSON (1907-1964)

ABD'li araştırmacı ve yazar, 1962 yılında yayınladığı Sessiz Bahar isimli kitabıyla dünyada evre hareketlerini tetiklediği kabul edilir.

Prof. Dr. Cemal Taluğı | Taren ve Gıda Etiketleme Gliğ

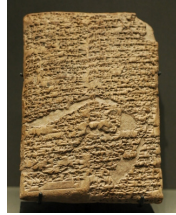

HAMMURABİ KANUNLARI (M.Ö. 1754)

Babil Kralı Hammurabı'nın 282 maddelik yasağı dünyanın en eski ve en iyi korunan yazılı belgelerindedir.

"Ameliyatta hastanın ölümüne neden olan doktorun ve hastanın gözünü kr eden doktorun parmakları kesilsin."

Prof. Dr. Cemal Taluğı | Taren ve Gıda Etiketleme Gliğ

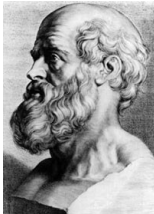

HİPOKRAT (M.Ö. 450-380)

Tıbbı felsefesi bir yaklaşım getiren Hipokrat'ın temel ilkesi:
"nce zarar verme."

Meslek etiği belgelerinin ilklerinden biridir.

Prof. Dr. Cemal Taluğı | Taren ve Gıda Etiketleme Gliğ

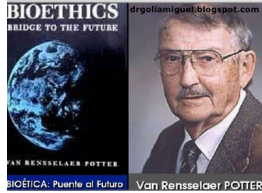
VAN RENNELAER POTTER (1911-2001)

Biyokimyacı ve onkolog, Wisconsin Üniversitesi

Bioethics: The Science of Survival (1970)
Bioethics: A Bridge to the Future (1971)

Biyoloji + Ekoloji + Sağlık Bilimleri + İnsan Değerleri = Biyoetik

Prof. Dr. Cemal Taluğu | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

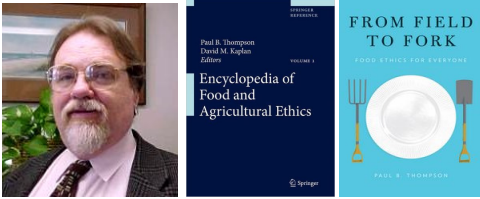

PAUL B. THOMPSON (d.1951)

Felsefeci, Michigan State Üniversitesi

The Spirit of the Soil (1995) isimli eserinde çevre felsefesi topluluğunun tarım sorunlarına eğilmeyi ihmal etmelerine karşı, tarım etiğini çevre etiğinin bir alt dalı olarak nitelendirir.

Prof. Dr. Cemal Taluğu | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

BEN MEPHAM (d.1940)

Nottingham Üniversitesi'nin Biyoetik Merkezi'nin 1993'te yöneticisi olmuştur. Nottingham University Press tarafından 1995 yılında basılan Issues in Agricultural Bioethics adlı kitabın yardımcı editörlerinden biridir.

İngiltere'de Routledge Yayınevi tarafından basılan Food Ethics (1996) adlı kitabın editörüdür. Food Ethics terimi ilk kez bu kitapta kullanılmıştır.

1998 yılında Food Ethics Council'in kurucu başkanı olmuştur.

Medical ethical issues:
(Translation of the ethical principles for the corresponding interest group)

	WELLBEING (WB)	AUTONOMY (AU)	FARINEN (FA)
BOGS (dog, bitch and puppies)	Welfare (WB)	Behavioral freedom (BA)	Intrinsic value (IV)
BREEDERS	Satisfactory income and working conditions (SW)	Managerial freedom (MA)	Fair regulations and trade (FR)
OWNERS	Safety and quality of life (SQ)	Choice (CA)	Affordability of products (AP)
VETERINARIANS	Satisfactory income and working conditions (SW)	Professional freedom (PA)	Equitable standards of practice (EP)
SOCIETY	Safety and social harmony (SH)	Democratic choice (DC)	Fair resource allocation (FR)

Prof. Dr. Cemal Taluğu | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

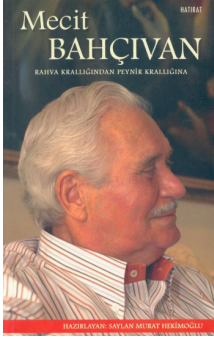

GIDA ve İNSAN DEĞERLERİ

Muş ve civarındaki pek çok köyde süt satın almada zorlukla karşılaştık. Anadolu'nun yardımsever, cömert, kanaatkâr insanları sütü bir nimet olarak görüyorlardı.

“Bunu üretmek için bizim emek vermemiz gerekmiyor, öyleyse satıp para kazanmamız doğru olmaz” diye düşünüyorlardı.

Mecit BAĞÇIVAN: Rahva Kralığından Peynir Kralığına (TİMAŞ Yayınları, 2008, s. 124)

Prof. Dr. Cemal Talu | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

ANADOLU İNSANINA AT ETİ NASIL YEDİRİLİR!

Umurbey Mahallesi İşçiler Caddesi'nde bulunan bir depoda at kesimi ihbarı alan İzmir Konak İlçe Emniyet Müdürlüğü ekipleri harekete geçti. Baskın yapılan depoda kesilmiş halde toplam 14 at bulundu.... Parçalanarak kasaplara ve restoranlara gönderilmeye hazır hale getirilmiş at etlerine el konulurken suçüstü yakalanan sekiz kişi ifadeleri alınmak üzere polis merkezine götürüldü. (AA. 26 Şubat 2016).

Prof. Dr. Cemal Talu | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

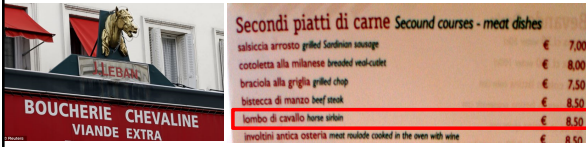

AVRUPALI AT ETİNİ NASIL YER!

Avrupalı için at eti yemek bir tercihtir. İsteddiği zaman, seçerek ve bilerek yer.

At eti satan kasaplar vardır. Kimi restoranların menülerinde yer alan at eti yemekleri yer almaktadır.

Prof. Dr. Cemal Talu | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

TARIM ve GIDA ETİĞİ NEDİR?

- Tarım ve Gıda Etiği uygulamalı etik alanlarından biridir.
- Uygulamalı etik insan faaliyetleri üzerinde yoğunlaşır.
- Tarım ve Gıda Etiği; çeşitli katmanlardan ve süreçlerden oluşan tarım ve gıda sisteminin değer sorunlarını inceler.
- Etik bakış açısı, tarım ve gıda sisteminin, insanın, toplumun ve doğanın esenliği ekseninde geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için bize ışık tutar; bu yöndeki politikalara yol gösterir.

Prof. Dr. Cemal Talu | Tarım ve Gıda Etiğine Giriş

ETİK DEĞERLENDİRME

Etik daha anlamlı ve daha doğru sorular sormamızı ve sorgulamalar yapmamızı sağlayan bir disiplindir. Etik değerlendirmeler insanları hem "duyarlı tüketiciler" hem de "duyarlı yurttaş" olmaya yönlendirir. Meslek insanları için ise etik değerlendirme, mesleki yetkinliğin olmazsa olmazıdır.

✓ İnsanların tarım ve gıda sisteminde bulunan mevcut ve muhtemel etik sorunlar üzerinde daha özenli, daha kapsamlı ve daha sistemli düşüncelerini sağlar.

✓ İnsanlar "nasıl yaşmalıyım, ne yapmalıyım ve nasıl davranmalıyım" sorusunu yanıtlamaya ve gereğini yapmaya çalışırlar.

✓ Kamu politikalarının oluşumuna katkıda bulunma yollarını aramaya başlarlar.

Prof. Dr. Cemal Talu | Tarım ve Gıda Etiğine Giriş

ETİK İKİLEM

Etik değerlendirme sırasında zaman zaman iki iyiden biri seçip ötekinden vazgeçmek ya da iki kötüden birine razı olmak zorunda kalınır. Bu durum değerlendirme yapan kişinin hangi eylemde bulunacağı konusunda ikileme düşmesine neden olur.

Yoksul bir aile Şeker Bayramında merdivenaltında üretilmiş çikolata aldığı anda etikdışı mı davranmıştır?

Prof. Dr. Cemal Talu | Tarım ve Gıda Etiğine Giriş

AÇLIK

Dünya Gıda Kongresi Açış Konuşması
4 Haziran 1963

"İçinde yaşadığımız dönemde açlığın hâlâ varolması hem ahlaki hem sosyal boyutuyla kabul edilemez bir olgudur. İnsanlarının yarısı tok, diğer yarısı aç olduğu bir dünyada ne barış yaşayabilir ne de uygarlık ilerleyebilir."

"Açlık bir insanlık suçudur ve artık dünyadan kovulmalıdır. İlk defa sorunu çözecek gücümüz var ve yine de dünyada açlık devam ederse bu bizim kuşağın yüzkarası olacak."

Bugün dünyada toplam nüfusun %10'undan fazlası açlık içinde yaşıyor. Aç insanların %70'e yakını kırsal kesimde ve bunlar içinde kadınlar ve çocuklar ağırlıklı olarak yer alıyor.

Prof. Dr. Cemal Taluğ | Taren ve Gıda Etiği ve Gıda

AÇLIK

Peter SINGER

Famine, Affluence and Morality. Philosophy and Public Affairs,
Princeton University Press. Spring 1972; 1(3): 229-243.

✓ Açlık insana acı veren, hatta ölüme götüren "kötü" bir şeydir.

✓ Eğer acı çeken bir insanın acısını yok edebilecek bir şeyi, ahlaki açıdan karşılaştırılabilir bir bedel ödemedi yapabiliyorsanız; bunu yapmanız ahlaki sorumluluğunuzdur.

✓ Yardım etmeniz gereken kişinin hemen yakınınızda yaşayan komşunun çocuğu olması ile Bengal'de yaşayan, adını hiçbir zaman bilemeyeceğiniz bir çocuk olması arasında ahlaki açıdan hiçbir fark yoktur.

✓ Açlara yardım eden tek kişi olsa da, milyonlarca insandan birisi olsa da, bu ilke açısından aralarında bir fark yoktur.

Prof. Dr. Cemal Taluğ | Taren ve Gıda Etiği ve Gıda

AÇLIK

Amartya SEN
Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation, 1981.
İktisat biliminde etik boyutun vazgeçilmezliğini vurgulayan eserleriyle 1998 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi

✓ Doyuran insan – doyurulan insan ilişkisi sürgit devam etmemelidir. İnsanların gıda güvenliği kurumsal olarak karşılanmalıdır. Kişinin kendi gıda gereksinmesini karşılayacak kapasiteye ulaştırılması temel hedef olmalıdır. Kalkınma eşitsizlikler yaratmamalıdır.

**“Birisine bir balık verersen bir gün doyar,
balık tutmasını öğretirsen her gün.”**
Çin Atasözü

Prof. Dr. Cemal Taşlı | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

YOKSULLUK ve EŞİTSİZLİK

Dünyada günlük geliri 1.25 USD aşmayan 1 milyarı aşkın insan var.

Birey başına gelirin artırılması yanında, kucaklayıcı bir toplum ve paylaşılan bir refah için en alttaki %40'lık dilimin ulusal gelir içindeki payını artırmak gerekiyor.

OXFAM International 2016 raporuna göre; dünyada en zengin 62 kişinin toplam varlığı, dünyadaki insanların yaklaşık yarısının (3,5 milyar) toplam varlığına eşit.

Prof. Dr. Cemal Taşlı | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

GIDA HAKKI

İnsan hakları insan değerlerinin yaşama geçirilebilmesi için önkoşuldur.

Ioanna Kuçuradi

1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
1966 Ekonomik, Kültürel, Sosyal Haklar Uluslararası Sözleşmesi
1999 İzleme Komitesi (General Comment 12)

(a) Yeterli gıda
(b) Sağlıklı ve güvenilir gıda
(c) Kültüre uygun gıda

Prof. Dr. Cemal Taşlı | Taren ve Gıda Etiğine Giriş

KÜRESEL GIDA GÜVENLİĞİ

Tarım sal üretim 2015 yılına kadar %50 arttırılmalıdır. (FAO)

NÜFUS ARTIŞI

Yıl	Dünya Nüfusu
1800	1,0 milyar
1900	1,7 milyar
1950	2,5 milyar
2000	6,0 milyar
2014	7,2 milyar

TÜKETİM ARTIŞI

Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyinin yükselmesine koşut olarak gıda tüketimi artmakta ve aynı zamanda tabaktaki yiyeceklerin niteliği de önemli ölçüde değişmektedir.

Bu değişimin en önemli göstergesi et tüketimidir. Dünya et talebi 1950'den bu yana tam beş kat artmıştır.

Prof. Dr. Cemal Taşlı | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş

GIDA ARZINI ARTTIRMAK ZORLAŞIYOR

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

DOĞAL KAYNAKLARDA TAHRİBAT

SİYASİ ETMENLER

Prof. Dr. Cemal Taşlı | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş

GIDA İSRAFI ve GIDA KAYIPLARI

Dünyada bir yılda israf edilen ve kaybedilen gıda maddesi 1,3 milyar metrik tondur. Bu miktar yine bir yılda üretilen gıda maddelerinin 1/3'üne yakındır. Bunun küresel maliyetinin yıllık yaklaşık 2,6 trilyon dolar olduğu hesaplanmaktadır.

Dünya'da hâlâ açlık varken ve gıda üretiminin, işlemenin ve dağıtımının önemli ölçüde doğaya yük olduğu bilinirken; gıdanın israf edilmesi hem akılsızlık, hem de sorumsuzluktur.

John Locke: "Bir insan ihtiyacından fazla gıda satın alıyor ve bunun bir kısmının çöpe gitmesine aldırmıyorsa, başkalarının gıdasını çalmaktadır."

Prof. Dr. Cemal Taşlı | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş

İNSAN – HAYVAN İLİŞKİLERİ

Etçil türler yeryüzünde var olduktan sonra “öldür, ye, yaşa” yasası, canlıların kendi hayatını idame ettirmesi, türün varlığını sürdürmesi ve doğada dengenin korunması açısından zorunluluk haline geldi. İnsan hayvan ilişkilerinin dönüm noktası tarım devrimiyle hayvanların evcilleştirilmeye başlanmasıdır.

Dört milyar yıl boyunca yeryüzündeki yaşam doğal seçim yoluyla yönlendi. Günümüzde ise giderek artan bir biçimde insan eliyle yönlendiriliyor. İnsanlar başka canlıların yaşamı üzerindeki müdahaleleriyle ahlaki açıdan giderek daha büyük bir sorumluluk altına girmektedirler.

Prof. Dr. Cemal Taluğu | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş

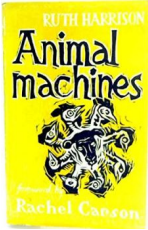

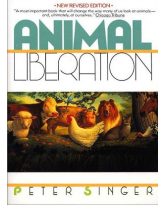

HAYVAN REFAHI

(1) Aç ve susuz kalmamaları, (2) barınak ve dinlenme alanlarının uygunluğu, (3) acıdan, ağrılardan ve hastalıklardan korunmaları ve tedavi görmeleri, (4) kendi türünden hayvanlarla birlikte olma, gezebilme gibi doğal davranışlarını gerçekleştirebilme olanaklarına sahip olmaları ve (5) korku ve stres yaşamamaları.

Hayvanlar, “acı duyma” açısından insanlara benzer ve bu nedenle onlarda gereksiz acıya yol açmama yönünde ahlaki bir sorumluluğumuz vardır. Hayvana “insanca muamele ilkesi” bugün artık bütünüyle benimsenmiştir.

Prof. Dr. Cemal Taluğu | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş

HAYVAN HAKLARI

Tom REGAN (d.1938)

Hayvanlar acı duyan duyarlı varlıklar olmanın ötesinde “bir yaşam öznesi” olan varlıklardır; bu nedenle yaşamlarına saygı göstermek gerekir. Bir yaşam öznesi olmak demek, başka birinin çıkarlarından, gereksinmelerinden ya da yararlarından bağımsız olarak bir “içsel değere” sahip olmak demektir.

Gary L. Francione (d.1954)

İnsan – hayvan ilişkilerinde temel sorun, onların insanlar için bir “mal” olmaları ve kullanılmalarıdır. Hayvan refahı düzenleme ve uygulamalarının anlamı yoktur; hayvanlar için tek bir hak yeterlidir. Bu da hayvanların insanın mülkü olmaması hakkıdır.

Prof. Dr. Cemal Taluğu | Tarım ve Gıda Etüdüne Giriş
